

GRBALJSKE BUNE XV STOLJEĆA

Miloš Milošević, Kotor

Zašto se četiri bune, koje su uzastopno izbijale u Grbaljskom polju kod Kotora u rasponu od 1421. do 1469. god., ipak uklapaju u interesnu sferu znanstvenog skupa o Matiju Ivaniću? Najprije zato što u značajnijim istorijskim temama treba na cjelokupnoj našoj obali sinhrono istraživati pojave i kretanja, i to u širem vremenskom trajanju. Čak se u posljednje vrijeme sa pravom teži obuhvaćanju cjelokupnog jadranskog prostora, gdje je god bilo većih kontakata između dvije obale. Jedino se tako mogu uočiti eventualne veze i uticaji i utvrditi slične ili različite okolnosti koje dovode do istih ili drugačijih rezultata.

Zato je prirodno da se odmah na početku spontano nametne prvo i udarno pitanje: da li je u to doba, iako znatno ranije od hvarskih kretanja masa, moglo biti nekih značajnijih življih veza između Grblja, ili drugih dijelova Boke, i Hvara, da li se može otkriti neko strujanje vijesti, ideja i poticaja. Moram odmah reći da nisam mogao utvrditi sigurnih arhivskih tragova o nekim takvim neposrednim vezama, ni tokom samih buna u Grblju, ni nešto kasnije. Ali bih zato predložio da se obrati pažnja na neke ozbiljne indicije koje kazuju gdje je do takvih susreta, miješanja, pa i uticaja moglo dolaziti.

Riječ je o Pulji, gdje su se, kako je to u više slučajeva arhivski utvrđeno, sklanjali grbaljski bjegunci pred oštrinom mletačkih akcija, ili prijetnjom donesenih presuda. Još u prvoj buni, svakako u vezi s pacifikacijom koju je u junu 1423. god. u roku od 8 do 12 dana trebao da galijama provede zapovjednik Jadrana Francesco Bembo, u procesima se kasnije sreću iskazi: »siando io in Puia scampado per la guerra passida...«, ili: »Multi alii iverunt in Apuleam.«¹ A do masovnih bjekstava došlo je na kraju treće bune 1452. kada je Stefanica Crnojević, u ulozi mletačkog kapetana Gornje Zete, proveo nemilosrdnu i krvavu pacifikaciju Grblja. Tada je zabilježeno da su Grbljani prevoženi u Pulju dubrovačkim i budvanskim brodovima.² Naravno da ta bjekstva baš u Pulju nisu slučajna. Nije ni potrebno podsjećati ovaj skup na poznatu činjenicu da je Pulja bila jedno od drevnih i tradicionalnih područja sa kojim je Boka održavala žive trgovačke odnose, koje je uporno težila

¹ Proces iz 1431. godine. Istorijski arhiv Kotor (IAK), SN IV, 269 i 273.

² Š. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae I*, Zagreb 1876, 4 i hroničar Magno (I. Božić, *Istorija Crne Gore 2/II*, 226—227)

da zadrži i poslije preuzimanja vlasti Venecije.³ Zato je tamo bilo i stalno naseljenih Bokelja i trgovačkih ortaka i prijatelja.

Analognu situaciju srećemo nešto kasnije i na Hvaru. Pa se Matij Ivanić 1519. god. poslije Krajine sklanjao u Pulju, »... in Puglia dove sta dito Matio...«.⁴ I Hvarani su u Pulji imali dobar oslonac i osjećali se sigurno, jer su i za Hvar poznate trgovačke veze sa Puljom. Čak je npr. za vrijeme bune knez i providur Hvara Zaccaria Valaresso tražio jednu galiju »ne toliko da osigura ovaj otok, koliko one lađe koje dolaze i odlaze u Pulju sa žitom.«⁵ Pa kako su te trgovačke veze Hvara sa Puljom postojale i za vrijeme grbaljskih buna, odakle se slivala emigracija jednog dijela pobunjenika, to je područje moglo biti mjesto gdje su među našim svijetom fermentirale ustaničke ideje i gdje je moglo dolaziti do bližih kontakata i poticaja. Zanimljivo je da su se Mlečani plašili tog šireg uticaja grbaljskih pobunjenika. Na traženje Kotorana 18. I 1468. god. da se nešto manje od 50 obitelji pobunjeničkih prvaka izagna iz Grblja i prebaci negdje van Boke, Mlečani to ne prihvataju. Oni strahuju od daljeg širenja te infekcije kontestacije i težnje za sticanjem većih prava na zemlju.⁶ Svi ti uticaji mogli su biti od interesa, iako se u slučaju Grblja radi o buntovnim kmetovima, a u slučaju Hvara o ustaničkim pučanima.

Redovnu i direktnu trgovinu Boke i Hvara u to doba ne spominjem posebno, jer je prema kotorskim izvorima nisam uspio utvrditi.

Ipak sve to ostaje u domenu manje ili više uvjerljive pretpostavke. Ali i bez obzira na te eventualne direktne veze između kretanja masa u Boki i na Hvaru, grbaljske bune imaju razloga da privuku pažnju ovoga skupa.

Pored grbaljskih buna XV st. baš se i tokom samog Ivanićevog ustanka spominju u Kotoru 1511. god. tzv. »buntovnički duhovi«, koji su izazvali oružana razračunavanja među pučanima i plemstvom. Ovdje bi analogija bila mnogo bliža sa Hvarom jer nije riječ o kmetovima, ali je sve odmah u korišćenju posječeno. Sanuto nam, na žalost, nije sačuvao ni neke bliže podatke o čemu se zapravo radilo. Ta vijest, dakle, o nekom pokušaju bez uspjeha i posljedica, ima značaj samo kao potvrda i za kotorsko područje onog poznatog Contarinijevog zapisa koliko je početak XVI st. bio bremenit staleškim sukobima i nemirima na cijelom našem primorskom pojasu. U povodu zadarskih sukoba, naime, Contarini je dodao da u cijeloj Dalmaciji mase fermentiraju gdje više, gdje manje, predlažući da se pohvataju vođe.⁷ Treba spomenuti te kotorske vođe, žrtve vladajućeg duha otpora u samo doba Ivanićevog ustanka.

³ Miloš Milošević, Dileme ekonomske politike Mletačke Republike prema Kotoru i pomorskim naseljima Kotorskog zaliva, *Istorijski zapisi* 3—4, Titograd 1973, 237—242.

⁴ G. Novak, Nepoznati dokumenti za povijest »pučkog prevrata na Hvaru 1510—1514.« i za dalju borbu pučana za ravnopravnost sa vlastelom u komuni Hvara, *Starine JAZU* 48, Zagreb 1958, 409.

⁵ Isto, str. 412.

⁶ »Et si sint et fuerunt infideles et si commorando in Zuppa de ipsis dubitandum est et si in aliis locis relegabimus, erunt causa alicuius perturbationis aut scandali...« G. Čremošnik, Kotarski dukali i druge listine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XXXIII—XXXIV*, 1922, 192—193.

⁷ I diarii di Marino Sanuto, tomo XIII, Venezia 1886, 82—83.

Po Sanutovom svjedočanstvu od 11. oktobra 1511. u Kotoru je bio u toku jedan sudski postupak. Navode se dva imena koja su tada morala biti poznata kao izrazito buntovnički duhovi, sa ciljem izazivanja staleških obračuna u gradu.⁸ Radilo se o svećeniku Nikoli Čuloviću, vjerovatno Čukoviću.⁹ i Zuanu Berbieru.¹⁰ Sanuto iznosi da su vlasti Čukovića u prisustvu biskupskog vikara podvrgle mučenjima i on je tada priznao krivicu, pa je doživotno relegiran u Veneciju. Ukoliko bi pobjegao, cjelokupna njegova imovina pripala bi katedrali Sv. Tripuna.¹¹ I Berbiero je doživotno protjeran iz Kotora, sa zabranom da se nastani u obližnjoj Budvi ili Ulcinju. Ako pokuša da pobjegne, biće obješen.

I marta 1512. god. zabilježen je dolazak predstavnika Kotora sa vijestima o neslozi među staležima, ali bez pojedinosti.¹²

To su podaci, koje je ovdje trebalo uzgredno spomenuti, ali nedovoljni za bilo kakve posebne šire zaključke.

Da bismo Grbalj i njegove bune što bolje uklopili u povijesni kontekst, treba nešto reći o seoskim autonomijama na području Boke Kotorske, kao i o agrarnim odnosima u Grblju u tadašnjim političkim mijenama.

I

Na području Boke postojale su četiri jasno formirane istorijske kategorije seoskih autonomija: Paštrovići, Grbalj, Topla i Svetomiholjski zbor.

Načelno u genezi seoskih autonomija treba uočiti njihov samostalan razvoj, nezavisan od razvoja gradskih komuna, a vezan, obično, za seoske, katunske i višekatunske zajednice. To je naročito vidno kod Paštrovića, koji su okupljali oko sebe i druga naselja, nazivali se katunima, čak i poslije doseljavanja na more. Slično je i sa »katunom«¹² Lješevića, oko kojih se lagano povezalo pet sela Svetomiholjske metohije, formirajući svoje oblike autonomije. Jer »katun«¹² u onom izvornom, a ne modernom smislu (ljetni stan, bačija), znači zajednicu ljudi vezanih krvnim srodstvom ili priključivanjem, koja razvija određenu samoupravnu organizaciju, da bi se održala sopstvenim snagama. Katunska organizacija je jačala gdje je bilo vlašskog etničkog elementa.^{12a}

Među autonomijama se izdvaja ona paštrovskog tipa, kao neka vrsta obrasca i uzora. Kakva je privlačna snaga ležala u modelu paštrovskih privilegija kazuju česta pozivanja na njih. Ne sreću se takvi primjeri samo u Boki, ili njenoj neposrednoj blizini (Grbalj, Maine, Perast, nikšićki kneževi Vlastelinović), nego i kada se raspravlja o autonomiji Crne Gore, prilikom prihvata-

⁸ »homenj molto seditiosi a provochar popolari contra i nobeli a venire a le armi«. Isto.

⁹ Kod Sanuta je objavljeno »padre Nicolò Chiulovich«, međutim Čukovići su poznata stara risanska porodica, dok se Čulovići ne sreću u kotorskoj okolini.

¹⁰ Možda se radi o brijačkom zanatu, pa zato »berberu«, a možda je već to i formirano prezime, jer je kasnije u Kotoru poznata porodica Berber.

¹¹ »e posto il prete a la corda, presente el vicario del vescovo, confessò parte, et però l'hanno relegato in perpetuo a Veniexia e rompando il confin, tuto(!) il suo vadi a la fabrica di San Trifon.« Isto.

¹² »zercha le discordie con li popolari« Sanuto, n. dj. XIV, 15.

^{12a} Božić, Istorijska Crne Gore, 349—356.

nja mletačke vlasti, kao i u vezi sa drugim primorskim predjelima (Makarska, Krajina, Omiš i dr.) pa čak i italijanskim krajevima (Trani).¹³ Širinu paštrovske samouprave mletački sindici Bon i Erizzo upoređuju 1569. god. sa Švajcarskom.¹⁴

Grbaljska autonomija je, za razliku od Paštovića, nastala pod drugačijim uslovima. To je u Boki najveća površina obradive zemlje, od 16 milja dužine i 6 širine između Kotora i Budve, sa dvije rijeke, na kojima je radilo više desetina mlinova. Grbalj je davao 250—300 tona žita, a po podacima Bolice iz 1614. god. i još više, naime 7000 stara godišnje, na ime zakupnine sume »livela«.¹⁵

Veliki ekonomski značaj Grblja naveo je kotorsku komunu da znatno ranije od mletačkog preuzimanja vlasti izvrši podjelu zemlje i po feudalnim normama utvrdi pravne odnose u toj plodnoj župi, dobijenoj za vrijeme vlade Nemanjića od kralja Milutina, poveljom sa početka XIV st. (1308. god.), čiji se original nije sačuvao. Tada su, još u XIV st. nastali i prvi katastici, ili zbirke isprava, sa imenima posjednika zemlje, kao i mjesta i količine posjeda. A iz prvih decenija tog istog vijeka postoji dokument o pravnim odnosima na tom području (De facto divisionis Zoppe de Gherbili).

Ipak, novi, i do danas jedino poznati katastik providura Ivana Balbija iz mletačkog perioda (1430. god.), i pored revizije ranijih posjedničkih dijelova i unošnja krupnih novina, svakako je zadržao i neke važne ranije stavove, a možda i osnovnu raniju podjelu zemlje. Po njemu se Gornji i Donji Grbalj dijelio na 45 »ždrijebova«. To su u stvari veći kompleksi zemlje u kojima su se sadržavale parcele manjeg obima, zvane »karati« ili »karube«. Prvi je »ždrijeb« počinjao odmah iza Troice. Svaki »ždrijeb« je imao svoju »glavu ždrijeba« (caput sdriebi), odnosno osobu koja je bila ovlaštena da nove posjednike uvodi u posjed manjih dijelova toga »ždrijeba«. Te »glave ždrijeba« pripadale su još od početka podjele zemljišta, kako izgleda, isključivo kotorskim plemićkim porodicama, iako je Statut u načelu predviđao pravednu podjelu polovine zemlje za plemstvo, a druge polovine za pučane. Uz funkciju »glave ždrijeba« obično se dobijalo 6 karata zemlje iz tog istoga »ždrijeba«.

Ono što je bitno i što kao načelo jednim dijelom ostaje i kasnije vjekovima, kao osnova pravnog mehanizma u Grblju, jeste da jedini pravi vlasnik grbaljske zemlje trajno ostaje kotorska komuna. I zato je jedino ona bila ovlašćena da dijeli zemlju, i to na ličnost, s tim da se ovaj nikada nije smio pretvoriti u privatnog vlasnika. Prema tome posjednik nije mogao ni po kakvom pravnom osnovu otuđiti svoj posjed (prodaja, poklon ili zamjena), jer nikada nije mogao postati njen potpuni vlasnik. Jedino ga je mogao dati u miraz, ili odrediti da poslije smrti pređe bližim i daljim, ali uvijek tačno određenim, nasljednicima. Naravno opet samo kao njihov ličan posjed. Kupovina, poklon ili zamjena ne samo da su bili pravno ništavni, nego su za takve protuzakonite pravne poslove bile određene visoke kazne. Davanje zemlje pod zakup, pošto se tada nije mijenjao status posjeda, bilo je, naravno, dozvoljeno, čak je predstavljalo i najčešću praksu.

¹³ Sanuto, n. dj. XLIX, 361—362.

¹⁴ Ljubić, Commissiones III, 119.

¹⁵ Š. Ljubić, Marijana Bolice Kotoranina opis Sandžakata Skadarskog od godine 1614, *Starine JAZU* XII, Zagreb 1880, str. 190.

Očiti cilj ovakvih odredaba bio je da posjed u Grblju ostane isključivo u rukama užeg kruga kotorskih zemljoposjednika, jer se smatralo da bi ovi bez toga osiromašili,¹⁶ a samo je kotorska komuna bila ovlaštena da slobodne »karate« prodaje na dražbi, ili dijeli putem ždrijebanja. Jedan primjer iz 1446. god. kazuje da je i tada, a to sigurnije i u ranije doba, krug ostajao otvoren isključivo gradskom plemstvu. Listići za izvlačenje bili su dvojaki. Na jednima su se ispisivala imena plemićkih obitelji, a na drugima brojevi slobodnih »karata«. Providurovo istovremeno izvlačenje dva listića određivalo bi novog posjednika.

Međutim činjenica je da su posjednici grbaljske zemlje bili i kotorski pučani. Za to je postojao osnov čak i u dokumentu iz XIV stoljeća. Izgleda da su oni, kao građani Kotora, imali prava na dva »karata« zemlje, iako to nije bilo sasvim jasno stilizirano.¹⁷ Nema sumnje da je baš u raznim interpretacijama tekstova ležao jedan od izvora staleških sukoba i da je plemstvo težilo da što potpunije prisvoji grbaljsku zemlju. Ali pučani su se isto probijali i sticali posjed u Grblju, s jedne strane boreći se s plemstvom, a s druge strane stvarajući sa njim jedinstveni front protiv kmetova.

Ti kmetovi su u predmletačko doba imali različiti status. Najviše je bilo nezavisnih seljaka, koji su slobodno sklapali ugovore za obradu tuđe zemlje, a uporedo sa tim imali i vlastitu zemlju. U ugovorima je, prije svega, bilo naznačeno trajanje pravnog odnosa, ili se, pak, ugovarao nasljedni zakup (»ad afflictum perpetuum«, emfiteuza), uz određenu protuvrijednost u novcu ili naturi. A mogla se odrediti i obaveza davanja zemljoposjedniku određenog dijela prinosa zemlje (polovica, trećina, petina, desetina), pa su se tada seljaci zvali »polovnici«.

Postojao je, najzad, i status izvjesne zavisnosti seljaka od zemlje i zemljoposjednika, ali stvarna zavisnost tih »posadnika«, »godišnjaka«, kmetova, koji su nekom pripadali (»homo«) bila je čak i prije epohe mletačke vladavine dosta mala. Ima tragova 1420. god. u Kavču, a 1437. god. u Paštrovićima da je »posadnik« prodajom zemlje prelazio k novom gospodaru, ukoliko nije bio izričito oslobođen te obveze. U Grblju nije konstatovano takvih slučajeva.^{17a} U mletačkom periodu, a naročito poslije niza buna u Grblju, razlike u statusu kmetova u Boki su se praktično gubile. Suvereno je preovladavao ugovorni zakupnik — livelist.

Što se tiče stranaca, Statut Kotora je u predmletačkom periodu veoma kategorički isključivao svaku mogućnost da stranac dobije bilo kakav posjed u Grblju. Dakle, osnovni uslov za posjed bio je da se radi o kotorskom građaninu.¹⁸ I crkva je bila isključena od posjedovanja zemalja u Grblju.

¹⁶ Tražeći poslije mirovnih ugovora 1424. god. Grbalj, kotorsko plemstvo je, patetično pretjeravajući, tvrdilo da bi bez njega morali uzeti prosjački štap i krenuti po svijetu. Čremošnik, Kotorški dukali, n. dj. 123—124.

¹⁷ U dokumentu »De facto divisionis Zoppe de Gherbili«, pisanom poslije 1316. god., kod dodjeljivanja karata izgleda da se stalno ističe dvojstvo (»omnes familias« ili »cuilibet familiae«), a s druge strane »magnatas nobilium civitatis praedictae«, ili samo »magnatae«. Ali kako su ta dva pojma opet vezana sa veznikom »sive« ili »vel«, moglo bi se tumačiti i da se pojmovi izjednačuju u isključivu koris plemića. I. S t j e p č e v i ć, Kotor i Grbalj, Split 1941, 92, bilj. 92.

^{17a} N. dj., 40—41 i 55.

¹⁸ Statuta civitatis Cathari, Venetiis, 1616, 239.

Dolaskom Mlečana mnoge su se stvari mijenjale. Bitno je bilo to da su neka prava stare kotorske komune, ranije upravljane isključivo od kotorskog plemstva, preuzeta od nove »mletačke komune« u Kotoru, koju su predstavljali knez i drugi službenici poslati iz Venecije (»Commune Venetiarum«). Kotoru su uglavnom ostali spoljašnji atributi starog municipijalnog uređenja, uz priznanje Statuta i kotorske opštine (»Communitas Cathari«). Prva logična posljedica te nove situacije u agrarnim odnosima bila je da su i ta nova mletačka komuna u Kotoru, kao i njeni članovi, pa i drugi stranci koji nemaju status kotorskih građana, mogli sticati posjede u Grblju. Treba podvući značaj tih stavova nove vlasti, koja nije nastupala samo sa upravno-političkim i sudskim funkcijama, nego i sa ambicijama sticanja vlasništva na komunalnom i na privatnom sektoru. Tako je iluzija kotorskog plemstva da će zajedno sa Mletačkom Republikom doći do pune restitucije izgubljenih feudalnih posjeda Kotora, bila ozbiljno pokolebana. U tom smislu nikako ne može biti slučajno nestajanje nekih kotorskih dokumenata o plemićkim i pučanskim posjedima na Prevlaci već 1421. godine. Ta je dokumentacija bila uručena knezu, a on ju je predao kancelaru Antunu Pucti i na kraju se više nije mogla pronaći. Od značaja je da je baš taj kancelar, pored ostalih, bio dobio zemlju na Prevlaci. Mletačka vlada u odgovoru na proteste Kotora 15. jula 1421. god., u načelu ne želi da se diraju privatni tereni, ali insistira na davanju kancelaru nekog posjeda iz komunalnog vlasništva, čime »mletačka komuna« smatra da ima pravo slobodnog raspolaganja.¹⁹ Zatim Kotorani su se isto tako oprli 1421. god. da se prihodi prevlačke zemlje dadu na korist crkve Sv. Marka, koja je, svakako zbog svog imena, trebala da stekne veći ugled. U svom odbijanju Kotorani su se pozvali na potrebu zidanja neke tvrđave baš na tim terenima.

Poslije prve grbaljske bune, plemići Kotora 15. I 1428. god. zahtijevaju da se vakantni karati zemlje u Grblju dijele među kotorskim plemstvom, kako to predviđa Statut, i da se poništi kneževa odluka o dodjeli 10 »karata« Mihailu Pelegrinu, kao i poklon zemalja na Prevlaci pok. kancelaru Kotora Puctiju i Marinu Drušku. Senat sve to odbija, potvrđuje date poklone i donosi sasvim drugačiju načelnu odluku. Prema njoj sva zemlja bez nosioca posjeda, kao i ona koja će to postati, treba da bude ubrojena u posjed »mletačke komune« u Kotoru, a o njenoj daljoj sudbini će rješavati Venecija.²⁰ Zato u Balbijevo katastru iz 1430. god. nalazimo označene brojne prazne »karate« u Grblju sa »Commune Venetiarum« ili »Commune Venetiarum pro deforis«, dakle za strance kao nosioce posjeda. Isto tako je neka zemlja dodjeljivana knezu ili drugim službenicima. Jedna komisija je 1434. god. utvrdila koji su karati ostali vakantni i bez nasljednika, pa su knez i suci ovlašteni da vrše raspodjelu.

Kod dodjeljivanja zemalja Mleci su ipak vodili računa o politici ravnoteže prema plemstvu i pučanima. To je posebno došlo do izražaja u odluci

¹⁹ »dicto cancellario providere debeat de alliis territoriis spectantibus comunitati nostre Catari, que spectant nostro comuni«. Š. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike (Dalje: Listine) VIII, 97—98.

²⁰ »veniant in commune de quibus providebitur, sicuti nostro dominio videbitur et placebit«. IAK, R II, 9. Čremošnik, Kotorški dukali, 135. U dataciji je jedna razlika. Dok Čremošnik datira sa 17, u kotorskom originalu stoji 15. januara 1428. godine.

od 17. augusta 1440. god. kada je mletačka vlada proglasila načelo zatvorenih krugova zemalja koje su pripadale plemićima, odnosno pučanima. Prema tome karati zemlje koji se nalaze u posjedu plemića, a ostanu bez živih nasljednika, moraju se putem cedulja i dalje dijeliti među plemićima. Isto tako karati pučana koji ostanu vakantni biće dijeljeni među pučanima.

Kod tog novog dodjeljivanja zemlje dobro se pazilo na političku privrženost novog nosioca posjeda. Puno diskreciono pravo kod podjele imao je predstavnik mletačke vlasti. U dukali od 1440. god. otvoreno se kaže da dodjelu treba vršiti među onim pučanima koji su privrženi mletačkoj vlasti.²¹

Druga je novina mletačke epohe da je i crkva stekla neko ograničeno pravo na posjede u Grblju. To se, istina, odnosilo samo na crkvu Sv. Marka i na kotorskog biskupa.

Što se tiče vrste ugovora sa kmetovima, od Balbijeveg katastika 1430. god. pa dalje, među pismenim notarskim dokumentima preovladava tzv. *livel*. Ranije je bio veliki broj faktičkih agrarnih odnosa bez pismenih ugovora. U jednom procesu iz 1431. god. tvrdi se da ima više *livel*a bez ugovora (preko 400) nego sa pismenim ispravama. *Providur* je ipak priznavao sva ta faktična stanja i onda kada su bili bez dokumentacije.²² Poslije toga za tri decenije (1431—1460) sačuvano je oko 200 pismenih ugovora o *livelu*.

U stvari *livel* je samo novo ime za već spomenuti i ranije česti ugovor nasljednog ili vječnog zakupa (*emfiteuza*). *Livel* je za kmeta bio veoma povoljan oblik ugovaranja »na vječna vremena«, što mu je pružalo punu sigurnost. Kmet i njegovi nasljednici postajali su praktično zemljoposjednici i tako su se osjećali. Ugovorena naknada u naturi ili novcu, sa uobičajenim poklonom (*exenium*), s vremenom se osjećala kao teret koji treba izbjeći. Ali i sam taj *livel*, kao neko određeno godišnje primanje, postajao je predmet kupoprodaje, uz osiguranje kupca hipotekom na zemlju ili zgradu. A i *livelist* je dozvolom gospodara mogao unajmiti zemlju. Gubljenjem starih razlika u kmetском statusu, gubili su se i stari nazivi. Preovladavanjem naziva *livel* za nasljedni zakup, tokom mletačke vladavine, osvajao je i naziv *livelist* za kmeta. Pored toga od 1442. god. u kotorski Statut ulazi i termin »*colon*« u smislu ranijih »*polovnika*« i ugovora, *napolice*, *trećine*, *četvrtine* i sl.

Do sredine XV st., ali i kasnije, najčešće se sreće plaćanje zakupa u iznosu od 1/4 prinosa žetve, i to u dugoročnom ili »*vječnom*« trajanju. Ta količina je uslovljena društveno-ekonomskim odnosima. Više od 1/4 ugovara se samo kada i vlasnik zemlje učestvuje djelimično u proizvodnji. Utvrđeno je da tadašnje nesavršeno oruđe za obradu zemlje, kao i mala plodnost zemlje koja se nije dovoljno đubrila, nisu ni omogućavali veće prinose žitarica od 3 do 4 puta od količine sjemena neophodnog za sjetvu. To znači da 1/4 predstavlja baš onu količinu koju je trebalo posijati na određenom zemljištu. Za zemlju od 1 i pol stara (veličina se određivala količinom neophodnog sjemena), vlasnik je dobijao 1 i pol star. To je važna orijentacija i za *livel*, jer su dakle, prinosi žitarica, u prosjeku, bili četvorostruki od posijanog sjemena.²³

²¹ »qui nobis fideles esse cognoscetis«. Čremošnik, isto, 151

²² »sono pluĳ a livello senza carta che cum carta... li predicto misser proiedador, una cum zentilhomeni de Cataro si ne refermo ogni livello cum carta et senza carta«. IAK, SN IV, 199 i 204; Stjepčević, Kotor i Grbalj, 52 i bilj. 220.

²³ M. Blagojević, *Zemljoradnja u srednjovjekovnoj Srbiji*, Beograd 1973, 237.

II

Što se tiče političkih prilika, treba imati u vidu da je Boka Kotorska u prvom stoljeću mletačke vladavine povremeno ulazila u interesne sfere nekoliko uticajnih istorijskih snaga. U prvom planu su to bili snažni politički i vojni pritisci, pokušaji saradnje ili pregovaranja triju država. Mletačka Republika je bila od strane jedne znatne i vladajuće većine u Kotoru više puta tražena kao novi suveren, srpska Despotovina je nastupala kao nasljednica na posjedima Balšića, a Osmanlijsko carstvo je svojatalo Boku u svojoj ekspanziji preko Balkana ka moru. Sa njima se isprepliću četiri feudalne dinastije oblasnih gospodara Zete, Bosne i Hercegovine. To su Balšići i Hranići u svojim završnim, a Đuraševići-Crnojevići i Kosače u svojim zrelim istorijskim fazama moći.

Sami gradovi i sela oko kojih se plela sva ta široka istorijska igra imali su sa svojim neznatnim oružanim jedinicama i vlastitim upravnim i sudskim tijelima sasvim skroman udio uticaja na događaje.

Svi su ti faktori bili po nečemu veoma usko povezani sa Bokom, najviše u želji da i pored nove političke konstelacije, sačuvaju i zadrže istorijska prava za određene teritorijalne posjede, koje su stvarno ranije imali, a kasnije makar za to dobijali neku novčanu naknadu. Takav je slučaj bio sa Sandaljem Hranićem²⁴ i Kosačama²⁵ za Kotor, a sa Crnojevićima za Budvu.

Za Veneciju su dobri odnosi sa lokalnim feudalcima imali upravo neocjenjivo značenje. Zahvatajući velika i teško savladiva teritorijalna područja, Republici je često bilo od vitalnog značenja da dobije ne samo moralnu podršku nego i vojnu pomoć od oblasnih gospodara. Uostalom samo posjedovanje primorskih gradova, bez prijateljskih odnosa sa gospodarima planinskog zaleđa, nikada nije moglo biti ni mirno ni sigurno. Primjeri pomaganja Kotora od strane hercega Stjepana Kosače, a naročito Stefanice i Ivana Crnojevića, baš u vezi sa Grbljem pokazuju da je Venecija vodila veoma vještu, zapravo jedinu realističku politiku. S druge strane postaje još shvatljivije zašto su, zapravo, Kotorani tako uporno tražili vladavinu Mletačke Republike, i u kolikoj mjeri je Republika tada imala stvarnog političkog autoriteta i diplomatske efikasnosti da postigne onu podršku koja je Kotoru u datom trenutku bila najneophodnija.

Ako u svojim vojnim jedinicama u XV st. Venecija, ni po intencijama svojih zakonskih propisa, nije koristila domaće ljudstvo za vojsku, ona je pažljivo i na kraju uspješno privlačila sve potencijalne prijateljske vojne snage oko svojih novih granica. Sa vlastitim, često, izuzetno malenim vojnim snagama, koje su ponekad brojile svega desetine vojnika, Republici su ta prijateljstva, kako ćemo vidjeti, bila od bitnog značaja. Dakle, uspjeha je bilo zahva-

²⁴ Već 27. VII 1421. god. smatra se oportunim da se Sandalju za gubitak carina na sol, ponudi do 1000 dukata godišnje (Listine VIII, 102). A 1424. god. Sandalju se plaćalo 600 dukata, a imao je pravo i na kuću u Kotoru. (Isto, 257—263 i Čremošnik, Koterski dukali 123).

²⁵ Stjepan Vukčić Kosača je od strica Sandalja, odlukom Venecije od 15. V 1436. dobio i 600 dukata godišnje i pravo na kuću u Kotoru. Listine IX, 116—117. S vremenom ta se suma isplaćivala sve neredovitije. Na Kosačin protest iz 1455. god. Venecija 7. novembra podsjeća na uslove koji to mogu osigurati. Radi se o pružanju obezbjeđenja karavanima da sa teretima sigurno pristižu u Kotor. Listine X, 73.

ljujući u prvom redu velikom tadašnjem međunarodnom prestižu Venecije kao mediteranske sile, privlačnosti njenih stalnih plata, koje je nudila, i poklona, naročito u tkaninama, kao i raznim titulama i počastima. A iznad svega dominirao je faktor zajedničke opasnosti od približavanja Osmanlija.

Kotor je postao mletački grad tokom II skadarskog rata 1419—23. god. i tokom svog energičnog otpora Balši III. Zadugo su u prvom planu ostale te ratne brige, jer je srpski despot nastupio kao nasljednik Balšića. Prvi napor grada, poslije preuzimanja mletačke vlasti, išao je za tim da se domogne punog posjeda svog distrikta, naročito Luštice i Grblja, koji su se bili pridružili Balši.

U jednom od prvih dopisa mletačke vlade novom knezu u Kotoru delle Boccole, od 17. II 1421. god., glavna tema je dalja borba protiv Balše III, naročito na terenu kotorskog distrikta.²⁶ Iako se navodi da su mirovni pregovori još uvijek u toku, Venecija šalje izvjesnu količinu oružja, ali ona je zaista samo simbolična, svega po 50 komada mačeva i štitova i lukova i 5.000 strijela.²⁷ Da su izvjesne manje kotorske jedinice djelovale na području gradskog distrikta, koji je i dalje ostao vjeran Balši (Luštica i Grbalj), vidi se po troškovima koji se spominju i koje Republika u više mahova prima na sebe.²⁸ Za odbranu utvrđenja smatra se opravdanim korišćenje 12 stranih plaćenika nego domaćih vojnika. Ali sve te vojne akcije su malog obima. U važnim aprilskim predstavkama 1421. god. (21. i 28. IV) ne traži se nikakvo znatnije oružje, nego samo neka manja količina, jer »zbog siromaštva mnogi nemaju nikakvog oružja«. Pored toga za same sukobe upotrebljava se termin za čarku i okršaj (»scaramuza«), a ne za veću borbu.²⁹ Na osnovu svega ovoga mogu se utvrditi sasvim neznatne vojne pripreme i sa sigurnošću zaključiti da postupno preuzimanje cjelokupnog distrikta nije bio plod neke vojne pobjede nad Balšinom vojskom, nego samo manjih okršaja i razvoja događaja. Jer Balša III je tada već teško bolestan i pred skorom smrću, ali se sprema na put u Srbiju. Zato se tvrdnja Kotorana u aprilskim predstavkama Veneciji (21. i 28. IV 1421) da je Blaša »izgubio«³⁰ oko grada više od hiljadu ljudi, ne može shvatiti kao podatak o povoljnom ishodu nekog velikog boja,³¹ nego o prirodnoj posljedici faktičkog Balšinog gubitka svog ranijeg teritorija, zajedno sa stanovništvom, uz poginule i izbjegle u Srbiju i Dubrovnik.³²

²⁶ »ad damnun et confusionem dicti inimici nostri Balse ac locorum et subditorum suorun«. Listine VIII, 69.

²⁷ Isto.

²⁸ 7. II i 28. IV 1421. »qui iverunt et üuotidie vadunt contra hostes absque aliquo premio et [...] aliquas expensas retrahendo aliquos ab obedientia Balse et reducendo eos ad subiectionem et obedientiam nostram.« Listine VIII, 70, 87 i 90.

²⁹ »algune arme... zoe spade, scudi, archi e freze, azo chel possa partir ala zente quando el bisognasse, perche sono molti che no hano arme per povertade, quando vano ala scaramuza«. Isto, 89 i 92.

³⁰ To je pravi termin »perso«, koji se nalazi u originalnom dokumentu sačuvanom u Kotorskom arhivu (R II, 6), dok je u Listinama na jednom mjestu štamparska greška, sa metatezom »preso«. (Listine VIII 90).

³¹ A. S. Dabinović, Kotor u drugom skadarskom ratu. (1419—1423), Rad JAZU 257, Zagreb 1937, 166—167.

³² »E atorno a Cataro ha perso plui de mille homeni, tra acquistadi e deffati del mondo e molti e scampati in Rassa.« (IAK, R II, 6, i Listine VIII, 90). I. Božić sa

Pored izvjesnog vojnog pritiska smatralo se da će se i stanovništvo kotorskog kontada, koje je po odlasku Balšinih trupa ostalo na svojim posjedima, mirno i mnogo lakše privući poklonima i novcem nego silom. Zato Kotorani 28. IV 1421. god. traže 500 dukata u tkaninama, a 500 u novcu »jer se u ovom kraju više ratuje novcem i tkaninama nego ljudima«. ³³ Čak se daje neka brojčana kalkulacija neophodne vojske, kada ne bi bila dovoljna tražena količina poklona. ³⁴ Venecija je taj zahtjev u načelu prihvatila, ali samo ako ne dođe do potpisivanja mira.

U vezi sa solanama u dnu grbaljskog polja, slično kao ranije sa čitavim posjedom grada i distrikta, Kotorane je prve godine mletačke vladavine morila briga da bi ih Venecija mogla izigrati na diplomatskom polju, sklapajući mir sa Balšom, na račun kotorskih interesa. Zato su tražili da se ne sklapa ugovor o miru, navodeći Balšinu nepouzdanost i slabost. A na što se zapravo tu mislilo kazuje jasno treća tačka kotorskih zahtjeva od 21. IV 1421. godine. Da ne bi moglo doći u pitanje to eventualno nagađanje sa Balšom na račun kotorskog teritorija i distrikta, kotorski izaslanici traže da Venecija izda posebni »privilegij« za stanovnike distrikta, koji su ranije bili pod Balšom. U »privilegiju« bi trebalo da stoji da će ti podanici trajno ostati mletački i da »nikada neće biti predati Balši«. ³⁵ A da su takva strahovanja o mogućem legalnom gubitku teritorije, uz privolu Venecije, bila sasvim realna, kazuje mletačka instrukcija od 2. VIII 1423. godine. U njoj stoji da opunomoćenici u pregovorima o miru sa srpskim despotom, iako samo u krajnjem slučaju, ali ipak mogu žrtvovati Lušticu i grbaljske solane. ³⁶

Inače preuzimanje Balšinog teritorija, koji je ranije pripadao kotorskom distriktu, izazvalo je niz krupnih komplikacija. Od posebnog ekonomskog značaja su se smatrale solane, na kraju grbaljskog polja kod Luštice. Kotorani odmah u aprilu traže da se ponovno izvrši raspodjela vlasništva sela, zemljišta i solana »kao što je to i ranije bilo«. ³⁷ Sol od tih solana moći će Republika da otkupljuje po određenim cijenama. U tom se dokumentu navodi da su ovoj molbi priložene i privilegije ranijih gospodara Kotora, date za teritorij Luštice i svečano potvrđene od Venecije. To je Venecija načelno prihvatila, podvlačeći, međutim, da treba odrediti što po pravu pripada građanima, a što kotorskoj opštini. Ali ti tradicionalistički stavovi i u Luštici i u Grblju, bili su daleko od duboko izmijenjene stvarnosti.

pravom smatra da su u toj cifri od hiljade »obuhvaćeni svi odrasli muškarci koje su Kotorani, zauzimanjem dijelova Svetomiholjske metohije, a vjerovatno i dobijanjem Budve, potčinili svojoj vlasti, a zatim svi oni koji su, ne želeći da im se potčine, napustili svoja sela i odbjegli manjim dijelom u Dubrovnik, a većim u Rašku.« (Božić, Istorija Crne Gore, n. dj. 128).

³³ In queste parte se fa plu guerra con denari e con pani (!) che con zente«. Listine VIII, 88.

³⁴ »speremo in Dio et in la ventura de la Vostra Signoria, che plui utele faremo con questi mille ducati che con ottomilla in zente d'arme.« Listine VIII, 91.

³⁵ Isto, str. 87 i 90.

³⁶ Isto, 244.

³⁷ »che le ditte ville e terreni e saline nui vostri servidori le partemo per muodo (!), che zaschun cognoscha la sua parte, como avanti fo«. Listine VIII, 88 i 91.

III

Grbaljske bune spadaju, bez sumnje, među najznačajnije događaje u primorskim komunama XV stoljeća (1421—28, 1432—33, 1448—52. i 1462—69. godina). One su izazvale oštru klasnu polarizaciju, vanjske intervencije, a ponekad i krvave borbe i razaranja, u ukupnom trajanju od preko četvrt vijeka. Naravno, to ne znači da je tokom cijelog tog vremena trajala otvorena borba, ali se u zategnutoj atmosferi uporno odbijalo plaćanje zakupnine na zemlju, a do smirivanja otpora je dolazilo uz duge i mučne, ali sadržajno veoma simptomatične pregovore i u Boki i u Veneciji.³⁸

Pitanje u prvom planu, koje nas posebno privlači jeste čime su naročito bili preokupirani pobunjeni Grbljani i koje su bile osnovne teze njihovog protesta. Napori u tom smislu su i dosada vršeni, ali je preostalo još izuzetno značajnih pojedinosti. Inače već je istaknuto da je riječ o čisto agrarnom kraju i nevelikoj, ali relativno plodnoj ravnici. Radilo se, dakle, o neukim zemljoradnicima, ali koji su imali dugotrajne kontakte i sukobe sa Kotorom i lagano formirali svoja shvatanja. Iako sačuvana u jako sažetom obliku, ona su teorijski veoma zaokružena, pa je više nego vjerovatno da su u njihovoj formaciji morali učestvovati i neki ućeni savjetnici.

Dokument koji nam otkriva tragove žive riječi i autentična shvatanja pobunjenika je jedna instrukcija mletačke vlade od 12. aprila 1469. god. u kojoj se navode sažeti stavovi grbaljske delegacije, koja je tada bila stigla u Veneciju da se bori za svoja stanovišta. Dokument nije nov,³⁹ ali se na njemu nije zadržala pažnja ranijih pisaca. Iz instrukcije u prvom redu se vidi da je glavna manifestacija ove zadnje, a i onih ranijih buna, bila odbijanje plaćanja najma za zemlju.⁴⁰ No tu je iznesen i stav Grbljana, koji se, naravno, radikalno razlikovao od kotorskog, ali je, što je najvažnije, bio zrelo i pažljivo razrađen na drugačijoj pravnoteorijskoj argumentaciji. I baš u tim grbaljskim stavovima nalaze se pravi i duboki uzroci buna, i oni su, zapravo, čitav jedan smjeli antifeudalni program koji napada i podriva osnove svojine i feudalnog društva u cjelini. Ove bune, prema tome, nisu samo jedan faktičan protest, nego izraz vlastitog teorijskog stava.

U nemogućnosti, naravno, da udaraju na same osnove važećih srednjovjekovnih principa trajnosti i kontinuiteta povelja i darovnica, koje su bile pravi

³⁸ Poslije objavljivanja izvora od strane Š. Ljubića i G. Čremošnika, prvu su marnu obradu buna dao je A. St. Dabinović, u okviru svoje disertacije »Kotor pod Mletačkom Republikom«, Zagreb 1943. Zatim je I. Stjepčević u već citiranoj monografiji 1941. iznio svoja iscrpna i znalačka arhivska istraživanja o cijelom kompleksu odnosa Kotora i Grblja, pa i o bunama. Sintetički zahvat te problematike i uklapanje buna u veoma složeno istorijsko tkivo vremena dao je 1970. god. I. Božić u već navedenoj Istoriji Crne Gore, a njihovu sažetu popularizaciju P. Kovačević, Grbalj, Kotor 1964. i Đ. Subotić, Seljačke bune i narodni ustanci, monografija »Kotor«, Zagreb 1970. Najzad M. Milošević, Stavovi grbaljskih pobunjenika XV stoljeća — od revolta protiv kotorskih zemljoposjednika do predaje Turcima, *Glasnik Društva za nauku i umjetnost Crne Gore II*, 1975, 25—47, osvjetlio je stavove pobunjenika i podvukao najužu vezu između loših grbaljskih odnosa i borbi sa Kotorom i kasnije predaje Grblja Turcima. Pored toga je u tom radu brižljivo određena hronologija buna. U cilju cjelovitosti tretiranja teme grbaljskih buna u okviru ovog Zbornika preuzeti su neki dijelovi iz citiranog članka.

³⁹ Čremošnik, *Kotorski dukali*, 194.

⁴⁰ »solvere recusabat affectus civibus«. Isto.

temelj kotorskog stava, a pogotovo ne u njima nedostupnim pitanjima autentičnosti starih dokumenata, Grbljani su, onda, na svoj način razglabali i tumačili svojinu i prava koja su proizlazila iz tih neprikosnovanih dokumenata. Ali pritom, naravno, nisu polazili od tih dokumenata, nego od faktičnog stanja, odnosno promjena koje je donosio život i istorija. A to su naročito bila povremena odvajanja Grblja od Kotora u ratno doba. Grbaljski stavovi su, svakako, lagano dolazili do kristalizacije, tokom raznih sukoba i buna. Ali puna grbaljska argumentacija nije nigdje sačuvana u cijelosti, pogotovo ne u domaćim dokumentima, koji iz tog vremena u stvari i ne postoje. Zato je od izuzetnog značaja spomenuta mletačka instrukcija, koja je, na žalost, suviše sažeta i lapidarna, pa zato i opasna za interpretaciju, ali se, ipak, iz nje, kako nam izgleda, sa dosta sigurnosti može izdvojiti jezgro grbaljske teze.

Grbljani su auditorima u Veneciji bili uložili žalbu u apelacionom postupku na presudu koja je davala Kotoranima za pravo u svojinskim sporovima koji su proizašli iz bune. Ali ne samo to. Oni su tada i lično dolazili u Veneciju pokušavajući da ospore neke konsekvence prava svojine, koje su se tada smatrale neprikosnovanim. U stvari Grbljani razlažu složeno pravo svojine i polaze od njegovih sastavnih dijelova. Pa, prema tome, ako su Kotorani od ranije imali pravo svojine nad zemljom u Grblju (*iura possessionum*), Grbljani su za sebe tvrdili da su samo i isključivo oni stekli pravo plodouživanja zemlje (*utile*), kao i da imaju pravo neposrednog posjeda, odnosno faktične vlasti-državine (*dominium directum*). Ili kako to u cjelini u originalu glasi: »*voluimus dictos de Zuppa, qui ad presentiam nostram venerant, audire et etiam iura possessionum Zuppe, in quibus dicti Zuppani utile et directum dominium habere dicebant...*«

Ovdje treba primijetiti da se ovoj našoj interpretaciji teza kmetova htjela što jasnije podvući ideja Grbljana da se oni osjećaju jedini, pravi i isključivi posjednici zemlje. Iz tog razloga se pojam »*iura possessionum*« preveo sa svojina, vlasništvo, iako za taj pojam postoji izraz »*proprietas*«. A državina i posjed Grbljana su jasno opisani pojmovima »*utile*« i »*directum dominium*«.

Prema tome, prava koja su stečena na osnovu starih povelja ne mogu, po mišljenju Grbljana, biti ni direktan posjed, ni upotreba, ni plodouživanje, a još manje pravo raspolaganja zemljom. Ostaje dakle samo neka čisto istorijska i apstraktna kategorija, bez konkretnog svojinskog sadržaja. Ali kako i to, po mišljenju Grbljana, ipak mora imati neku težinu i realni oblik, pristaje se na godišnju paušalnu isplatu Kotoranima jedne sume od oko 1000 dukata. Ta suma treba da se podijeli kao neka vrsta opšte naknade (*pensio*) među onima koji kažu da su i ranije posjedovali parcele zemlje (*karate*). To u originalu glasi: »...*nisi tantum ad solutionem certe annualis pensionis ducatos circiter mille distribuendos inter eos qui caractos, ut aiunt, dicte Zuppe habebant.*«⁴¹ Za sve ostalo Grbljani smatraju da nemaju nikakvih obaveza prema Kotoranima (*et non tenere civibus*).⁴²

Naravno da takvi stavovi anticipiraju mnogo šta, ali su u to doba bili sasvim neprihvatljivi. Vladajuća pravna svijest počivala je na obezbjeđenju nedirnutog kontinuiteta prava sabranih u sačuvanim poveljama i povlasticama.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

Pa dok je Kotor posjedovao povelje, privilegije, statut i mletačke potvrde tih dokumenata, Grbljani, po mišljenju auditora u Veneciji, nisu imali u rukama ništa »nego samo riječi« (nisi solum verba).⁴³

Dosljedno tome Kotorani su, u ovoj istoj instrukciji, ovlaštteni od mletačke vlade da koriste svoju zemlju kao i ranije, a Grbljanima je naređeno da moraju plaćati za zemlju kao i ranije. Uzgred Venecija preporučuje da se pohvataju vođe koje raspiruju sukobe i da oni budu kažnjeni. Dakle, pobunjenici nisu postigli ništa, ali su izrečeni stavovi, koji nisu samo proizašli iz prirodnih aspiracija zemljoradnika, nego i iz sticaja istorijskih okolnosti i čvrstih teorijskih principa pobunjenika.

U stvari sve četiri grbaljske bune treba uzeti u cjelini, iako se one na izgled vezuju za različite istorijske momente. Tako se prva buna hronološki poklapa sa vremenom neposredno poslije mletačkog preuzimanja vladavine (1421—1428), ali u osnovi ona ipak nije bitno motivirana protumletačkim stavom. Pobunjenici, istina, kasnije nastupaju i protiv Venecije, ali onda kada ona podržava kotorske stavove. A Venecija se nerijetko trudila da pronađe rješenja koja nisu prijala Kotoranima.

Isto tako, neke bune se poklapaju sa dolascima despotove vojske, i, jedno vrijeme, njihovih vazala, Crnojevića, pa su tako realno oslonjene na njihovu vojnu podršku. Ali i pored toga što kod pitanja Balšinog nasljedstva Grbljani čvrsto stoje protiv pozicija Kotora, same bune nisu prvenstveno dizane imajući u vidu despotovu podršku. Dolazak despotove vojske omogućava i olakšava izražavanje otvorenog otpora. Jer grbaljske bune su u svojoj osnovi sazreli plod dugotrajnih feudalnih antagonizama i kao takve imaju izrazito anti-feudalni i klasni karakter.⁴⁴

Kod toga se mogu u tom vremenu lako shvatiti istorijski korijeni krutih stavova kotorskih zemljoposjednika, dok je neophodno pronaći izvjesno prihvatljivo istorijsko objašnjenje i odgovor na pitanje: kako da se i poslije više buna Grbljani nikako ne mire sa feudalnom stvarnošću, ili, još tačnije, na koji način oni stvaraju svoja čvrsta i radikalna buntovna shvatanja, kojima se u porno hrane i pored drugačije stvarnosti?

Stvar postaje jasnija kada se imaju u vidu raniji česti sukobi i ratovi zet-skih i bosanskih oblasnih gospodara, sve do vojnih intervencija srpskih despotova i Ivana Crnojevića. Stalna grbaljska tradicija je baš dosljedno protukotorska, a čvrsto je pothranjuju povremena faktička odvajanja Grblja od Kotora, uz obostrane osvetničke akcije. Sve to nije moglo ostati bez dubokih tragova u svijesti Grbljana. Oni su tako prolazili jednu dosta dugu i sistematsku školu otpora prema svom matičnom gradu.

A kotorski stav prema Grblju bio je većinom krut, dogmatičan i nepomirljiv. Istina, ima i sačuvanih primjera saradnje zemljoposjednika i kmetova,⁴⁵ ali ipak izgleda da se to može smatrati izuzetkom. Kod Grbljana se stvara duboki osjećaj mržnje, naročito prema kotorskom patricijatu, uz svijest

⁴³ Isto.

⁴⁴ To je jasno potcrtao I. Sindik, Komunalno uređenje Kotora, Beograd 1950, 45.

⁴⁵ Stjepčević, Kotor i Grbalj, n. dj. 64.

o nezavisnosti i samostalnosti na zemlji koju su obrađivali. Veoma je karakterističan samouvjereni stav sa početka žalbe iz 1432. god., u kojoj se tvrdi da sami plemići dijele zemlju, vinograde i pašnjake, koji pripadaju Grbljani-
ma već čitav milenij i više.⁴⁶ Svakako bune su u organskoj vezi sa ratovima, borbama, krvavim osvetama i raseljavanjima i sve je to bilo u živom sjećanju samih učesnika.⁴⁷

U cjelini, osnovna i zajednička karakteristika svih grbaljskih buna jeste da u one bitno protiv Kotorana, ili, tačnije, protiv zemljoposjednika, bilo među gradskim patricijatom, bilo među građanima, kao nasilnicima i izrabljivačima. Istina, Grbljani se ipak osjećaju zakupci na zemlji tuđeg vlasništva. Ali osim te zakupničke zavisnosti, oni se smatraju nezavisnim i slobodnim. Zato ne dozvoljavaju da se njima raspolaže, ni što se tiče njihove, navodne, vezanosti za zemlju koju obrađuju, a niti u vezi sa jednostranim određivanjem visine zakupa. I jednu i drugu srednjovjekovnu feudalnu kategoriju Grbljani su osjećali kao istorijski neodrživu i prevaziđenu. A kotorski zemljoposjednici su, još u početku mletačke vladavine, Grbljane uporno smatrali zavisnim kmetovima »posadenim« u zemlju koju obrađuju, pa su ih zato i nazivali »posadnicima«.⁴⁸ To se tumačilo tako da, ako ne prihvate zemljoposjedničke uslove, Kotorani mogu Grbljane čak i protjerati sa zemlje i dati je novim naseljenicima. Tome se kod Grbljana opirao suvereno osjećaj drevnog starosjedilaštva na zemlji koju obrađuju.

Sukob shvatanja je imao svoje dublje korijene, jer su se zemljoposjednici držali shvatanja iz ranijeg, predmletačkog perioda, kada se zaista arhivski mogu utvrditi primjeri vezanosti kmeta za zemlju.⁴⁹ Još u prvoj fazi mletačke vladavine nastupa liberalizacija tih odnosa, a počinje da preovladava »livek« i slobodan zemljoradnik.⁵⁰

Ali što je posebno važno, Grbljani su u svojim bunama formirali i posebna shvatanja o svojini, državini i plodouživanju i to je prava osnova njihove uporne borbe, kao i glavna pokretačka snaga u bunama. To, dakle, nisu bili samo ratoborni kmetovi jednog gradskog distrikta, nego i pobunjenici koji su znali razrađivati svoje stavove i teorijska gledanja, pa su čak, kako ćemo vidjeti, i slali svoje predstavnike na međunarodne pregovore.

⁴⁶ Čremošnik, Kotorški dukali 139—140. Ovdje, naravno, nije bitno da su tada Grbljani u stvari smatrali da su se doselili u Grbalj u V stoljeću! Važna je tradicija drevnog starosjedilaštva i osjećaj nerazrušive vezanosti za tu zemlju.

⁴⁷ U jednom sudskom procesu od 26. maja 1431. god. stoji »sono ben anni plui de 40 che fo David nostro Mitropolita et iera Tutorma et Voceta et Dobreticho Goisich, quali in quel tempo fono possenti plui che altri, e fe guerra cum Cataro, et li çentil homeni de Cataro prexe lo castello e Lustiça arobo e nui como poveri arobati si andosemo chi in qua e chi in la... coe Dobreticho che fo appichato per zentil homeni de Catharo.« I. Stjepčević, Prevlaka, Zagreb 1930, 11, bilj. 42.

⁴⁸ I. Božić to ovako definira: »Grbljani su se smatrali slobodnim baštinicima, a Kotorani su im od početka nametnuli vrlo nepovoljan status posadnika (vlaštaka), koje mogu po sopstvenoj volji preseljavati sa starih posjeda i određivati im namete prema svojim potrebama. Istorija Crne Gore, 167.

⁴⁹ Stjepčević, Kotor i Grbalj, n. dj. 41—44.

⁵⁰ Isto, 48 i Božić, Istorija Crne Gore, 184—185.

IV

I na kraju treba dati tok samih buna.

Prva buna, čije se trajanje može uslovno odrediti od 1421. do 1428. god., povezana je za ratne događaje, ali izražava osnovnu težnju da zemljoradnici i dalje slobodno koriste zemlju i ne vraćaju se pod Kotor, koji im znači zavisni feudalni režim odnosa. Primarni revolt kmetova još je više utvrđivao političku naklonost putem koje se to moglo najbolje postići. Ovoga puta nisu sačuvani stavovi pobunjenika, ali o tome rječito govori, po Grbljane povoljan, sporazum, zaključen 1428. god., sa najviše tačaka o agrarnim odnosima.⁵¹

Inače ni početak ni kraj bune nije sasvim siguran, niti je vjerovatno da će se to moći egzaktno utvrditi. Izgleda da je u samom trenutku mletačkog preuzimanja grada Grbalj bio priključen Kotoru i priznao mletačku vladavinu. Jedino se tako može shvatiti da ga ni plemstvo ni Venecija ne spominju ni jednom riječju u dokumentu od 21. VII 1421. godine, iako je u njemu govor o obližnjim posjedima.⁵² U svakom slučaju do prvih manifestacija bune dolazi poslije spomenutog datuma.⁵³ A glavni oblik protesta bio je ne dati ljetinu, ne platiti dažbine. O samoj buni sačuvane su samo vojne naredbe za njeno ugušivanje. Prvom providuru Marcu Barbadicu naređeno je 4. XI 1422. god. da na oportuni način »povrati te oblasti«, iako je imao malo snaga.⁵⁴ Pola godine kasnije izdat je nalog zapovjedniku Jadrana (28.VI 1423) da provede pacifikaciju kotorskog distrikta koji se opirao mletačkim vlastima.⁵⁵ Strah od krvavih represalija, ili stvarno provedena nasilja, dovodili su do bjekstva u Pulju.⁵⁶ Ali sve to nije dovelo do konkretnog sporazuma sa pobunjenim Grbljanima, niti do isplaćivanja zakupnine za zemlju.

Treba još imati na umu da status Grblja u međunarodnopravnom pogledu još nije bio riješen. Do toga će doći tek u dodatnim mirovnim ugovorima u Vučitrnu i Drivastu 1426. godine. To znači da je tek od 1426. god. Grbalj mletački sa međunarodnog stanovišta, dok se buna sve do 1428. i dalje izražava odbijanjem isplate dažbine za zemlju. Zato u sporazumu 1428. god. u trećoj tački stoji da nenamirene prihode sa zemlje, kotorsko plemstvo neće naknadno retroaktivno potraživati, a kmetovi su dužni da plaćaju dažbine tek za 1428. god. i dalje.⁵⁷ To je, svakako, bio veliki uspjeh pobunjenika i veliki ustupak Venecije.

⁵¹ Čremošnik, Kotorski dukali, 136—137.

⁵² Listine VIII, 96 i Stjepčević, Kotor i Grbalj, 64.

⁵³ I. Stjepčević stavlja kao datum ante quem non početka prve bune 15. jula 1421. god., kada u sačuvanoj dokumentaciji, po dolasku jedne kotorske delegacije u Veneciju, nije bio spomenut Grbalj. A da pobunjenici nisu bili dali zemljoposjednicima ljetinu iz 1421. god., kazuje se u predstavi Kotorana 1423. godine. (Kotor i Grbalj, 64)

⁵⁴ Listine VIII, 194.

⁵⁵ »permanendo ibidem solum octo diebus tota contrata et comitatus Catari reduceretur ad obedientiam nostram.« Listine VIII, 236—7.

⁵⁶ U procesu iz 1431. god. stoji: »siando io in Puia scampado per la guerra passida«; ili »Postea supraveniente guerra, dictum Miocius et multi allii iverunt in Apuleam.« IAK, SN IV, 269 i 273.

⁵⁷ »Item quod de redditibus a tempore guerre hinc per nobiles Cathari non molestabuntur, dum quod de isto anno solvant redditus.« Čremošnik, Kotorski dukali, 137.

Da li se može opravdano smatrati da je prva grbaljska buna zaista trajala osam godina, tj. od 1421. do 1428. godine? Odgovor je pozitivan ako odbijanje plaćanja zakupnine, u kolektivnom sprovođenju, smatramo sigurnim dokazom trajanja bune, iako nije bilo i nekih drugih, stalnih krvavih manifestacija, nego su se, dobrim dijelom, čekali rezultati višegodišnjih pregovora. A da se baš ni jedne godine nisu isplaćivale dažbine, još je vjerovatnije kada imamo u vidu da su u početku bune i despotove trupe prisutne, a da je pitanje kome da pripadne Grbalj riješeno tek 1426. god. Za prve tri godine jasno se kaže da su izgubljene tri ljetine.⁵⁸ Do 1428. god. nemamo sličnih podataka u dokumentima, ali nije vjerovatno da su Grbljani u većini išta plaćali prije nego što se u Sporazumu utvrdilo pod kojim uslovima, a naročito od kada će ta obaveza važiti. Prema tome, možemo opravdano smatrati da je prva buna trajala osam godina.

Još se postavlja pitanje zašto je kao arbiter posredovao skadarski knez. Najvjerovatnije je da pobunjenici nisu našli zajednički jezik sa kotorskim knezom, koji je bio više pod uticajem zemljovlasnika, pa je morao posredovati i privesti pregovore kraju, 15. aprila 1428. god. skadarski knez Franjo Kvirin (*Francesco Quirini*).

Svakako, sporazum je prema Grbljanima krajnje tolerantan. U njemu se amnestiraju svi Grbljani koji su u pobuni učinili bilo kakve akte nasilja, osim u slučaju ubijstva nekog Kotoranina, i to počevši od 1420. godine. Novozasađene loze se neće uništiti, a odluku o radu novih mlinova donijeće knez kotorski. Ali najvažnije je smanjivanje dažbine na zemlju sa iznosa napolice (5/10) na četiri desetine.⁵⁹ Napolica je, dakle, ranije predstavljala uobičajeni tipski ugovor u Grblju. Taj oblik ugovaranja nepovoljan je po kmeta, pa je zamijenjen za povoljniju obavezu manjeg davanja zakupnine, i to od 4/10.

Za ovu bunu je, izgleda, bio vezan i kotorski plemić Lampro Bolica, pa je 1424. god. progan kao pobunjenik (*»ribello«*), a imovina mu je sudskom presudom konfiskovana (*»in commun«*). Sami Kotorani su tražili da se njegove »kuće, skladišta i vinogradi« prodaju i da se naplate neka njihova potraživanja.⁶⁰ Ali motivi i konkretni oblici njegove saradnje nisu poznati.

⁵⁸ 1423. god. Kotorani pišu: *»Perché fino mo verdessemo do estade, et ancor se la terza perderemo«*. Čremošnik, n. dj., 117—118; Stjepčević, Kotor i Grbalj, 64. I treća je ljetina, svakako, izgubljena.

⁵⁹ *»ubi solvebant quintum, solvant quartum.«* Čremošnik, Kotoranski dukali, 137. I. Stjepčević je dao uvjerljivo tumačenje da navedene cifre treba shvatiti kao razlomke: »Da su seljaci imali doprinositi samo peti dio, mijenjajući isti u četvrti, položaj bi seljaka bio pogoršan, što ne odgovara svrsi ugovora.« (Kotor i Grbalj, 107, bilj. 214).

Prihvativši u osnovi Stjepčevićevo tumačenje, Miloš Blagojević, Prilog proučavanju srednjovekovnih mera, *Istorijski glasnik* I, 1972, 101, bilj. 19, smatra da, po analogiji sa dubrovačkim agrarnim prilikama, tu još treba uzeti u obzir faktor sjemena za sjetvu. Smatrajući, pritom, da je uobičajeno davanje žetvenog prinosa ipak bilo 4/10, Blagojević pretpostavlja da su »Kotorani kao vlasnici zemljišta prisiljavali Grbljane da od njih pozajmljuju seme za setvu, ali su zato na ime zakupnine zahtevali polovinu od ostvarene žetve«. Prilog proučavanju srednjovekovnih mera, *Istorijski glasnik* I, 1972, 101, bilj. 19, i S. Ćirković, Četvrtina, *Zbornik Filozofskog fakulteta VII-1*, Beograd 1963, 273—276.)

⁶⁰ Čremošnik, Kotoranski dukali, 127—128.

V

Nedugo poslije prve bune i postignutog sporazuma iz 1428. god., odnosi između kotorskih plemića i grbaljskih zemljoradnika ponovo se zaoštavaju, a učestale uzajamne tužbe upućuju pred mletačke forume, da bi se dobila podrška i legalizovao se vlastiti stav. Tako 4. XII 1431. god. sva tri vijeća Kotora ovlašćuju Luku Paskvalija da ih zastupa u Veneciji i brani od napada Grbljana, koji su još ranije bili uputili svoju žalbu. Već u ovoj punomoći Grbljani se nazivaju »ustanicima na državu Serenissime i uzurpatorima naših posjeda«. ⁶¹ Kotorsko plemstvo pokreće najosjetljivija pitanja: zabrane seljačkih zborova u Grblju, rušenja novosagrađenih privatnih mlinova i raspodjele zemalja koje nemaju vlasnika. Ali što je najteže, Kotorani u toj svojoj predstavi optužuju Grbljane da ne poštuju sporazum iz 1428. god., na osnovu kojega je zapravo prestala prva buna. Bilo je poznato da Mleci posebno insistiraju na tome dokumentu, da ga smatraju garancijom sređenih odnosa. Grbljani su, opet, smatrali da je taj sporazum bio izigran.

Sa iskustvima ranijih nemira u Grblju i često zategnutih odnosa sa kotorskim patricijatom, Senat, osjećajući opasnost od žarišta sukoba na tome mjestu, nikako nije olako dao za pravo plemstvu, ni podržao njegovu samovolju, nego je pažljivo prišao konkretnim problemima. U odgovoru od 7. novembra 1431. god., Venecija, i pored provokativne tužbe da su grbaljski zborovi »izvori zala i bune« (*principia mallorum et rebellionis*), objektivno odgovara da ne bi bilo pošteno lišiti spomenute seljake »njihovih savjetovanja i skupova«, koji su im, uostalom, potrebni da bi birali predstavnike za Veneciju i sakupljali novac za svoje potrebe. Iako je obavezno da se ti zborovi prijavljuju kotorskom knezu i da njima moraju prisustvovati 3—4 kotorska plemića, po kneževom izboru, ipak je okupljanje na zborovima dozvoljeno, a zabranjeno je i traženje naknade troškova za put spomenutih plemića. Što se tiče novih mlinova i raspodjele zemalja u Grblju, tu Senat ostaje na pozicijama sporazuma iz 1428. godine. Po njemu je utvrđena kompetencija kotorskog kneza, uz poziv na kotorski statut. ⁶²

Nekoliko mjeseci kasnije (28. juna 1432), Radič Drušković i Andrija Batura donose u Veneciju svoje žalbe, kojima Senat vjeruje, podržava ih i naređuje kotorskom knezu da sa njima upozna patricijat da bi se tako spriječila ponavljanja »sličnih nepravdi«. ⁶³

Prema težini optužbi, najviše je odjeka imala tvrdnja Grbljana da plemstvo nepravedno teži istjerivanju seljaka starosjedilaca, iskorjenjivanju domaćih obitelji i naseljavanju stranih osoba kada ponude povoljniji zakup. To je mletačka vlada energično zabranila, ističući da takvi postupci mogu izazvati opasne nemire. ⁶⁴

⁶¹ Stjepčević, Kotor i Grbalj, 65 i 115—116, bilj. 308 (*»rebelles sui Serenissimi Status et usurpatores nostrarum possessionum«*).

⁶² Čremošnik, Kotorski dukali, 137—138.

⁶³ *»similes iniurie de cetero non inferantur«*, Isto, 140.

⁶⁴ *»non expellantur et alii inducantur, cum bene scitis, quod hec est causa scandali, novitatis et differentie.«* Od kotorskog plemstva traži se humanost i blagost, čime se mogu pridobiti kmetovi, a takvi postupci i priliče plemstvu (*»sicut nobilitatem eorum decet«*). Isto.

Druga stvar koja je izazvala živu reakciju Venecije bila je nazivanje Grbljana »izdajcima«. Samo spominjanje izdajstva je, po mišljenju Mletaka, opasno, jer bi baš moglo navesti Grbljane na ono »što možda sami i ne misle«. ⁶⁵

Dalje Grbljani optužuju plemiće da su već bespravno prisvojili i među sobom podijelili zemlje, vinograde i pašnjake, na kojima su oni »preko hiljadu godina«. Po njima je izigran i princip smanjenja zakupa, prihvaćen sporazumom iz 1428. god. da se umjesto napolice (5/10) daju obavezno samo četiri desetine. Plemići su, navodno, bili povećali obim postojeće mjere, tako da je ta tobožnja četvrtina opet u stvari iznosila polovinu. ^{65a} Najzad, žalili su se i na sistem sudovanja, koje je bilo isključivo u rukama plemstva. Tim prije što je službeni jezik svuda bio latinski, pa se morao uzimati pravni zastupnik, a to su bili samo plemići. Takvo sudovanje bilo je nepravedno. ⁶⁶ Čak se nisu ni uzimali u obzir iskazi seljaka »jer ne znaju latinski«, pa su ih tako, navodno, lišavali njihovih prava.

U odgovorima na te zahtjeve, Venecija je podržavala Grbljane. ⁶⁷

Poslije toga demarša Grbljana, u Veneciju je početkom oktobra 1432. god. doputovao predstavnik plemstva Luka Paskvalić. Ovoga puta su oprezni Kotorani, bez ikakvog vrijeđanja i proširivanja argumentacije, odabrali samo dvije najbitnije konkretne tačke, i to baš one koje je Venecija, bez sumnje, morala da podrži. Jedino se u uvodnom dijelu generično iznose brojni teški primjeri grbaljskih neprijateljskih akata iz prošlosti (*»multa enormia commissa in preteritum«*). U prvom redu se napada neredovito plaćanje ugovorene godišnje zakupnine, a zatim se obraća pažnja na nedozvoljeno održavanje zborova, bez obaveznog znanja kneza i prisustva obaveznog predstavnika kotorskog plemstva.

U instrukcijama mletačke vlade potiče se knez na intervenciju kada Grbljani odbiju redovitu isplatu ugovorene zakupnine. Istovremeno se Kotoranima zabranjuje podizanje zakupnine (*nolunt reditus augeri plus solito*), što je prema tvrđenjima Grbljana, baš bio pravi razlog njenog neisplaćivanja. Zatim se potvrđuje princip da kotorski knez mora biti obaviješten o zborovima, a na njima moraju prisustvovati 3 ili 4 kotorska plemića. Inače Venecija nije u tom trenutku osjetila da se najgore tek približava, pa se na kraju odgovo-

⁶⁵ »ad id quod forse non cogitant, inducant.« Isto.

^{65a} »nobiles Cathari ex odio quod contra eos habent, adeo amplificaverunt mensuram quod reddunt tantum, ac si redderent quintum«. Isto, 139. Da li je tačno da su se Kotorani »iz mržnje« poslužili povećanjem mjere, što bi bila najordinarnija podvala? Neposrednog i nedvosmislenog odgovora nema u izvorima, iako je nepobitna činjenica da je baš u to doba došlo do velikog povećanja, zapravo skoro udvostručenja kotorskog »stara«, kao mjere za žito i za površinu zemlje koja se sa njim zasijava. Prema analizi M. Blagojevića promjena se desila između 1428. i 1431. god., zapravo možda baš 1430. godine. To znači da je u XIV st. i tri decenije XV st. kotorski »star« iznosio 17,46 litara, a poslije 1430. god. 33,9 lit. žita. Ipak, izučavajući tadašnji agrarni metrički sistem u cjelini, Blagojević zaključuje »da se kotorska vlastela prilikom uvećanja stara nije isključivo rukovođila principom da povećaa zakupninu za zemlju, već i da međusobno uskladi postojeće mjere za žitarice koje su se upotrebljavale u Kotoru.« (Prilog proučavanju, 104.

⁶⁶ »nobiles, qui sunt advocati, iudices et nuntii«, Čremošnik, Kotorški dukali 139.

⁶⁷ Isto, 139—140.

ra platonski izražava želja da se konačno prestane sa svakodnevnim uzajamnim optuživanjem.⁶⁸

Kako su se, dakle, odnosi sve više kvarili, a već je bilo došlo do ponovnog odbijanja plaćanja zakupnine, kraj 1432. god. možemo smatrati početkom druge grbaljske bune.

I kod druge bune u središtu spora je, prema kotorskom stavu, odbijanje naplate redovne godišnje zakupnine. Uz to su se bile ispoljile i razne nasilne manifestacije, ali se ove samo uzgredno spominju.⁶⁹ Posebno se spominje nasilno uzimanje i krijumčarenje soli od strane Grbljana,⁷⁰ i to u vezi s kotorskim izaslanicima i mletačkim plemićem Nikolom Đustinijanom (Zustiniano).⁷¹

Ali kada je riječ o odbijanju naplate zakupnine, Grbljani se tada pravdaju da to ne rade iz nekog načelnog otpora, nego jedino zato što smatraju da im Kotorani samovoljno podižu visinu zakupa, dijele među sobom zemlju, tjeraju ih sa posjeda i, inače, svakojako šikaniraju i vrijeđaju.

Venecija, i pored vidne želje da zadovolji obje strane, ipak na kraju podržava zemljoposjednička prava svojih podanika. U instrukcijama od 25. maja 1433. god., Senat daje uputstva kotorskom knezu da pozove predstavnike Grblja i pokuša još uvijek ubjeđivanjem postići zakonski obaveznu naplatu zakupa. Ako to ne uspije, određuju se, ali samo kao krajnje sredstvo (*ultimum remedium*), oštrije kaznene mjere. I to opet ograničene samo na kolovođe bune, ili »neposlušnosti koja ima karakter nevjernosti«, kako to Venecija oprezno definiše. Narod, dakle, tu nije trebalo da osjeti posljedice kazne, nego samo vođe, koji su se smatrali isključivim krivcima za nemire.⁷² Oni zato treba da budu kažnjeni krajnje oštro, tako da se zastraše svi drugi. Inače se u kotorskom zatvoru nalazilo pet zatvorenika iz Grblja, ali je Senat smatrao da ih treba pustiti ukoliko su, kako se to bilo saznalo, zadržani na prevaru, tj. i pored garantnog pisma sa pečatom kneza da im se neće ništa dogoditi. Prave kolovođe bi, po mišljenju Senata, trebalo pohvatati uz pomoć »vjernih Paštrovića«, u koje je tada Senat imao puno povjerenje, a ne uz Sandalja »ili drugih došljaka«, u koje se nije pouzdavao.⁷³

U vezi sa svim tim upućena je još jedna dukala, sa veoma sličnim sadržajem i, svakako, u isto doba.⁷⁴ Po njoj vidimo da je zadržavanje utamničeni Grbljana ukočilo pregovore.⁷⁵ U dukali se opet insistira na već poznatom stavu Venecije da treba uhvatiti i primjerno kazniti vođe, pa se zato odobrava trošak od 200 dukata. Smatralo se da narod nije dublje vezan za bunu.⁷⁶ Ali kolovođe se nisu dale uhvatiti. Na taj način se izbjeglo prolivanje krvi, a nije

⁶⁸ Isto, 140—141.

⁶⁹ »per tutta la loro infidelità et altro fallo che hanno fallido« Isto, 143.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ Isto, 147.

⁷² »qui si extirpentur, omnis illa contrata Gerbli in obedientia et fidelitate debita permaneret.« Isto 142.

⁷³ Isto, 142—143.

⁷⁴ Ta dukala u Čremošnikovoj zbirci nije datirana (str. 147).

⁷⁵ »nolebant venire nec praticare vobiscum, si prius carcerati non dimitterentur«. G. Čremošnik, Kotorški dukali, 147.

⁷⁶ »quia omnes in hac rebelione, sicut informati sumus, non existunt«. Isto.

preostalo ništa drugo nego da se oni i njihova djeca, u odsustvu, javno žigošu i osude na progonstvo, uz konfiskaciju imovine.

Odlukom kotorskog kneza od 22. XI 1433. god., provedena je konfiskacija uz prijetnju ubijanja vješanjem ukoliko se osuđeni u roku od tri dana nađu na mletačkoj teritoriji, a osljepljenjem ukoliko se u roku od 15 dana uhvate na teritoriji despotovine. Isto tako je trebao da bude kažnjen i svaki onaj koji bi se usudio da prognanicima pruži utočište. Na taj način su trojica vođa bune protiv kotorskih zemljoposjednika, Vukota Dragulinović, Radič Uglješić i Radić Popović označeni kao pobunjenici (*rebelli*) i jedini krivci »za zla i izdajstva« izvršena protiv Republike i »protiv mira njenog grada Kotora«. ⁷⁷ Ali istovremeno, sa određivanjem spomenutih rokova, izgnanici su u stvari imali dovoljno vremena da spase živote i izbjegnu sa mletačke i despotove teritorije.

Osim ovoga progonstva i smrtno kazne u odsustvu, sve ostalo je bilo blago i pomirljivo prema Grbljanima. Prema dokumentu kotorskog kneza od 25. novembra 1433. god., svi koji su bili utamničeni pušteni su na slobodu iako uz bitni uvjet da prethodno namire Veneciji, ili kotorskom plemstvu, sva svoja dugovanja. Po svoj prilici se bio našao jedan kompromisni iznos zakupa, koji Grbljani nisu smatrali nasilno povećanim, a Kotorani su se sa njim saglasili. Ali o tome u dokumentima nema bližih podataka. Inače sve ostalo što se dešavalo prije datuma izdavanja ovoga dokumenta (25. XI 1433) smatraće se amnestiranim, a u posebnoj se tački opisuje i bliži karakter tih akcija. Radilo se o krađama i nasilnom oduzimanju soli putem krijumčarenja. ⁷⁸ To su, dakle, bile spoljašnje, nasilne manifestacije ove bune. A što se tiče održavanja zbora, potvrđuju se ranije utvrđeni principi o potrebi prethodnog odobrenja od strane kotorskog kneza, iako se ovdje ne spominje neophodno prisustvo 3—4 kotorska plemića. U stvari, Grbljanima se, na njihovo traženje, u cjelini potvrdio dokumenat koji im je još 28. juna 1432. god. izdao Senat, u doba kotorskog kneza Nikole Pizanija. O tome je već bilo riječi. Na ovakvo rješenje su, vjerovatno, uticali i despotovi izaslanici, koji su baš u novembru 1433. god. pripremali novu fazu u pregovorima o razgraničenju. ⁷⁹

Poslije takvih, relativno povoljnih uslova, u smislu potvrđenih gore navedenih »privilegija« iz 1432. god., Grbljani su pristali da daju izjavu lojalnosti Mletačkoj Republici i gradu Kotoru, uz zakletvu na evanđelje. U dokumentu koji to bilježi jedino je posebno istaknuto da se neće održavati zbor bez znanja kotorskog kneza. Ovu izjavu je potpisalo 218 domaćina iz Grblja, od kojih su zadnja dvadesetorica dati odvojeno, vjerovatno su to glavari. Svečanom činu zakletve prisustvovali su i trojica kotorskih sudija, više kotorskih plemića i pučana, kao i notar i kancelar kotorske opštine Ivan de Luxia.

Pobuna je, dakle, završena bez krvi, jedino su 14. decembra 1433. god. zapaljene dvije kuće ustaničkih vođa Dragulinovića i Uglješića, koji su bili osuđeni na progonstvo. Vođe su izbjegle, svi ostali su amnestirani, jedino je imovina izbjeglih vođa došla pod udar zakona. Tom prilikom se u proglasu opominje narod da ne bi primio i krio prognate vođe, jer bi takav krivac bio

⁷⁷ »Pro malis et proditiōibus per eos... commissis et perpetratis contra suam Serenitatem et contra statum tranquillum huius sue civitatis Cathari«. Isto, str. 146.

⁷⁸ »tutto quello che i detti hanno involado, over per forza tolto sal della Signoria di Venezia in contrabando fino mo, tutto sia perdonado.« Isto, 143.

⁷⁹ Božić, Istorija Crne Gore, 2/II, 168.

kažnjen smrću. Čak se dodaje da bi knez »nerado htio da im pričinjava neugodnosti«. A ako prekrše zabranu, on neće moći da ne izvrši presudu nad onima koji prime ustanike. Od konfiskovane imovine trebalo je da budu namireni oni koji su bili oštećeni, pa se i zato traži od naroda da ne prikriva imovinu vođa bune. Ukoliko to bude slučaj, pa knez ne bude mogao da namiri oštećene, biće prisiljen da posegne i za imovinom drugih Grbljana, »iako bi to nerado uradio«. ⁸⁰

Da su se trojica prognatih vođa sklonila u Zeti, postoji podatak u jednoj poruci kotorskog knezu, upućenoj 2. januara 1434. god. braći Đurđu i Aleksi Crnojeviću. Knez se poziva na presudu da prognate vođe ne smiju boraviti na despotovoj teritoriji, što znači na teritoriji Crnojevića, i čudi se da su ih »primili i da ih drže u svojoj pokrajini, jer oni kao podanici rečenoga gospodina despota, to čine protivno željama gospodina despota i protiv odredaba mirovnog ugovora...«. Tu se misli na vučitrnski aneks mirovnog ugovora iz 1426. god. u kome se bio proglasio princip ekstradicije između srpskog despota i Mletačke Republike, ako izvršilac izbjegne sa teritorija izvršenog djela na drugi teritorij. ⁸¹

VI

I kod treće bune (1448—1452) pravi su uzroci oni odranije naslijeđeni i neprebrođeni, ali je sam neposredan povod za gnjev Grbljana bila, po svojoj prilici, akcija kotorskog kneza o sječi novozasađenih vinograda. Do toga je došlo poslije izglasavanja zakona kotorskog Velikog vijeća od 23. aprila 1444. god. i mletačke potvrde statutarnih odredaba od 28. VI 1446. godine. ⁸² To se sve dešavalo pod, za Grbljane povoljnim spoljopolitičkim uslovima dolaska vojske vojvode Altomana.

Spomenuti kotorski zakon o zabrani sađenja vinove loze oslanjao se na ranije statutarne odredbe i na duku od 21. aprila 1441. god., dakle bio je rezultat jednog sasvim zrelog stava vlasti i zakonodavnog gradskog normiranja. Po njemu se, bez obzira na statutom dozvoljena i nedozvoljena područja za sadnju, više nije vjerovalo u privatne ocjene, nego je svak morao unaprijed prijaviti vlastima, svoju namjeru, pa bi se predstavnik vlasti na licu mjesta mogao uvjeriti o čemu je riječ. Morala se iscrtati karta novog vinograda i pohraniti u gradsku kancelariju. ⁸³ Takva stroga procedura jednostavno nije prihvaćena od seljaka, a nasilna sječa ih je revoltirala. Ipak buna nije izbila odmah, nego nešto kasnije, kada se, naime, mogla osloniti i na despotovoj vojsku.

⁸⁰ Čremošnik, Kotorski dukali, 146—147.

⁸¹ Sl. Mijušković, Jedna poruka kotorskog kneza vazalima, *Istorijski zapisi* III—IV, 1959, 163—167.

⁸² »la conferma delle sue leggi, e in base a questa«. Ljubić, *Commissiones*, 4.

⁸³ »nullus homo, vel persona cuiusque gradus, status et conditionis existat, tam civis, quam forensis, aut comitativus, audeat, vel presumat penes confinia vetata ad passus quinque plantare vineas, nisi primo venerit ad Regimen Cathari, ad notificandum sibi, quod trapire relit«. Statuta civitatis Cathari, Venetiis 1616, 433; Dabinović, Kotor, 90.

Čim se vojvoda Altoman u junu 1448. god. utaborio u Grblju, na svega nekoliko milja od Kotora, kmetovi su zatražili zaštitu despotove vojske i ustali protiv Kotora. Pobuna je odmah uhvatila šireg maha. Sa Grbljem su ustali i Paštrovići, Crmnica, Luštica, Bogdašići i Lješevići, zaklinjući se da će radije za jedno umrijeti nego se ponovo potčiniti Veneciji.⁸⁴ I baš ta činjenica da su se sami Grbljani bili obratili Altomanu bila je glavni argument i odbrana vojvode na tvrđenja da drži posjede koji mirovnim ugovorima nisu pripali despotu.⁸⁵ Da su tada Grbljani željeli i pred međunarodnim forumima raskinuti sa Kotorom, kazuje odlazak njihovog predstavnika 1449. u Srbiju, da utiče na pregovore, na koje je bio upućen Andrija Venijer, kao predstavnik Venecije. Prema kotorskim podacima, nova ratna i prevratnička kretanja izazvala su ogromne štete, naročito kod žitarica, vinograda i solana. Čak se smatralo da postoji opasnost od napada na Kotor.⁸⁶

Inače, sam taj pokušaj neposrednog uticaja Grbljana na pregovore Despotovine i Republike nije imao nikakvog izgleda na uspjeh. Zato 1450. god. dolazi do neposrednih pregovora između vođa grbaljske pobune i kotorskog kneza. Ali Kotorani još smatraju da bi prisustvo galija bitno uticalo da se pobuna odmah smiri. Zato traže da se uputi nekoliko galija i do 1000 »morlaka«. Vjeruju da bi tada za nekoliko dana moglo doći do pacifikacije Grblja. Pored toga pobunjenici su nabavljali hranu u Budvi, Zeti, Skadru, Ulcinju i Baru, pa je Venecija zabranila da se oni bilo gdje primaju. Što se tiče trgovanja sa Dubrovnikom, Venecija je odlučila da u Kotor pošalje galiju i na taj način spriječi trgovinu morem, u kojoj su učestvovali i Budvani.⁸⁷

Ni Kotor ni Venecija nisu bili u stanju da preduzmu u tom trenutku bilo što efikasnije protiv pobunjenog Grblja. Grbljani su opet odbili da plaćaju zakupninu Kotoranima i popalili su njihove kuće na imanjima.⁸⁸ Ali kako su i Venecija i Kotor bili nemoćni da preduzmu bilo kakvu ozbiljniju akciju, to je u njihovo ime veoma odlučno, pa i svirepo, obavio Stefanica Crnojević.

Diplomatski naponi Mletaka da pridobiju Stefanicu počeli su 1442. godine i prošli nekoliko faza. U tome su se kotorskom knezu dale odriježene ruke, sa gornjom granicom ponude Stefanici sume od 600 perpera godišnje. Slijedeće 1443. godine nudi se Stefanici za saradnju 200 dukata godišnje, jer Venecija visoko ocjenjuje njegovu ulogu i značaj.⁸⁹ Pa ipak 1444. god. Stefanici nije bio odobren zakup carine koji je tražio.⁹⁰ Ali on se ipak pokazivao sve spremnijim. Tako se 1446. god. odmah odazvao pozivu, pa je čak lično dojahao u Kotor kada se strahovalo od 4 »katelanske galije«, u stvari brodova Alfonsa V, sicilijanskog, aragonskog puljskog kralja, sa kojim se bio povezao Kosača. Pred tom opasnošću Kotorani su Stefanici poklonili skupocjenu tkaninu (*»pano quarantin«*) u vrijednosti od 32 dukata. I 1448. god. on dobija 4

⁸⁴ Listine IX, 436.

⁸⁵ »*se haveva reccomandato a lui et si la voleva tegnir*«. Čremošnik, Kotorški dukali, 160.

⁸⁶ Listine IX, 303.

⁸⁷ Isto, 319.

⁸⁸ Ljubić, *Commissiones*, 4.

⁸⁹ »*In eodem Stefaniza valde constitit victoria illius Zente*.« Listine IX, 164—165 i 168.

⁹⁰ Isto, 203.

peče tkanine u vrijednosti od 64 dukata. Ova izuzetna darežljivost Kotorana počivala je na saznanju da je Stefanica u oskudici. On se tada i sam obraćao knezu za pomoć »da bi mogao živjeti«,⁹¹ ali tada je odbijen, jer nije smatran dovoljno pouzdanim za Veneciju, kao što je bio slučaj sa njegovom braćom. Plata počinje da mu teče od 30. maja 1448. god., i to 500 perpera godišnje. Prije 1451. god. on dobija opet 4 peče tkanine, dok mu se krajem 1451. god. vraća 20 peča tkanine, zaplijenjenih kod Budvana.⁹²

Uz čitav niz veoma preciznih uvjeta, Stefanica je prihvatio da silom sprovede pacifikaciju Grblja. U dokumentima od 2. jula 1451. god. materijalni faktor uslovljavanja je veoma vidno izražen, tako da isplata od 500 dukata godišnje neće biti izvršena prije nego što se u Grblju i drugim mjestima ne smiri pobuna.⁹³ Ali ne samo to. Republika ne vezuje Stefaničinu obavezu samo za taj konkretan istorijski trenutak, nego i za kasnije stalno držanje u pokornosti Grblja i ostalih nemirnih područja. Tako će se Stefanici plata isplaćivati jedino kada su sporna područja u miru i potčinjena Republici.⁹⁴

Tokom 1451. god. još nije bilo ništa preduzeto protiv pobunjenika, ali su zato Kotorani bili veoma aktivni. Oni već pripremaju teren u Veneciji i daju konkretne radikalne i osvetoljubive prijedloge za ukidanje grbaljskih privilegija, naknadnu naplatu zakupa za sve godine proteklih pobuna, kao i rušenje novosagrađenih mlinova. Venecija će, mudro, gotovo sve to odbiti. Po mišljenju Kotorana, naime, ukidanje grbaljskih privilegija trebalo je da bude kazna za sve tri dotadašnje bune, koje su povlačile za sobom i ostali dio gradskog kontada.⁹⁵ Glavni i nedvosmisleni cilj tog prijedloga bio je da Kotorani dobiju punu slobodu odlučivanja prilikom sklapanja ugovora o davanju zemlje pod zakup. Tako bi se eliminisali sumnjivi i nedisciplinovani starosjedioci, koji bi ostali bez privilegija i bez zaštite.⁹⁶ Ali ako Kotorani, u tim svojim uskim zemljoposjedničkim planovima nisu vodili računa o političkom kriterijumima, Venecija jeste, pa je takve zahtjeve odbila navodeći da bi vijest o ukidanju privilegija mogla izazvati još teže posljedice, pogotovo kada pobuna još nije ni ugušena. Samo je ipak načelno dozvoljeno da se posjedi mogu davati u zakup prema volji vlasnika. I zahtjevi za naknadu izgubljenih prihoda od ljetine za četiri godine bune, također su odbijeni, sa motivacijom da će se to pitanje poblizje ispitati. Zahtjev za rušenje novosagrađenih mlinova također je odbijen sa razumnom motivacijom, da su i ti mlinovi na korist narodu.

U ovoj istoj predstavi (20. VII 1451) zahtijeva se i normalna obnova poreza Grbljana od jednog perpera godišnje po kući, ali se još zauzelo stanovi-

⁹¹ Isto, 250.

⁹² Isto, 269, 391 i 407.

⁹³ »*dare stipendium ducatorum quingentorum in anno de pecuniis camere nostre Catari, quod incipiat quando Zupa et alia loca Catari venerint ad obedientiam nostri domini*«. Isto, 384.

⁹⁴ »*quia donec dicta loca nobis subiecta erunt, curret stipendium suum*«. Isto, 385.

⁹⁵ »*per respeto de la infidelitate e rebellion de quei perfidi traditori de Zuppa [...] e non solamente lor hano rebellato, ma sono stati caxon de far rebellat el resto del contado de Cataro*«. Isto 390.

⁹⁶ »*e che nui habiamo libertade de poder affitar nostri terreni a chi meio a nu parera, et extirpar quela radixe cativa*«. Isto.

šte da ti prihodi u cjelini treba da idu Kotoru. Time bi se, i pored plaćanja troškova izaslanicima za Veneciju i plate učitelju, nagrađivala još dvojica plemića, određeni za Gornji i Donji Grbalj. Njihova bi glavna dužnost bila da nadziru taj kraj i sprečavaju da se održi grbaljski zbor. Republika nije odobrila da jedino Kotorani koriste taj poreski prihod.⁹⁷

Ni u decembru još nije bila sprovedena bilo kakva akcija u Grblju. Kotorani već insistiraju da se ispune svi zahtjevi Stefanice Crnojevića, jer su uvjereni da će se samo na taj način moći održati mletački teritorij uopšte, a Grbalj posebno.⁹⁸ Uzgred se predlaže i povećanje plate za jedan dukat Radoslavu, cariniku, i sekretaru vojvode Stefanice, koji su uspješno posredovali da on prihvati saradnju sa Republikom.

Iako se negativan stav Venecije mogao naslutiti već iz odgovora u julu 1451. god., Kotorani opet u decembru iste godine traže naknadu za protekle izgubljene prihode od zakupa.⁹⁹

A sam Stefanica se prije akcije još bolje osigurava i 3. decembra 1451. god., na svoje traženje i uz posredovanje Kotora, stiče dokumenat o ličnim povlasticama u dopunjenom i ispravljenom vidu. Tu je Stefanica mislio i na teritorijalna i na diplomatska pitanja, kao i na probleme oko uzajamnih ekstradicija i azila. Prije svega, Stefanica stiče carinu, solane, kuću u Kotoru, titulu kapetana Gornje Zete i mletačkog građanina, uz 600 dukata i po dva sokola godišnje za lov. Ali naročito mu je stalo da posredovanjem Venecije postigne oslobođenje svog voljenog sina iz zarobljeništva Kosače. Od značaja je za razumijevanje Stefanićinih akcija da on sam taj lični i emotivni razlog smatra glavnim uzrokom svog približavanja Veneciji, u čiji autoritet inače duboko vjeruje.¹⁰⁰ A zaista je mladi Ivan Crnojević 26. XI 1452. god. oslobođen i predan ocu.¹⁰¹

Prihvatajući navedene uslove, Stefanica se obavezao u decembru 1451. god. ne samo da odmah provede pacifikaciju Grblja i ostalih područja, nego da se i dalje brine o njihovoj mirnoj potčinjenosti. Inače njegova vojna služba će se smatrati besplatnom samo za dva mjeseca, dok će se ostalo plaćati.¹⁰²

Za vrijeme tih pregovora sa Stefanicom, Kotoru je, tokom 1451. god., vojnom akcijom pomogao herceg Stjepan Vukčić Kosača. To on navodi u jednom kasnijem dokazivanju zasluga pred mletačkim Senatom (1457. godine). Tako između ostalih primjera svoje odanosti, navodi da su, dok je tokom rata sa Dubrovnikom logorovao 1451. pred tim gradom, došli kotorski izaslanici i tražili pomoć. Kotor je tada bio u opsadi od nekih, kako on kaže »izdajnika Albanaca«. To se bez sumnje odnosi na pobunjene Grbljane. Svakoga ko bi izašao iz grada ubili bi, zarobili, pljačkali ili zlostavljali. Iako jako zauzet svojim

⁹⁷ Listine IX, 390—392.

⁹⁸ *perchè acceptandolo pora conservar el paexe e luogi de la vostra serenità*«. Isto, 406.

⁹⁹ Isto, 406—407.

¹⁰⁰ »*quasi la principal cason chel predicto Stefaniza vene ala obedientia dela Serenità vostra, secondo el dixè, chel so fiol, ostaso apresso el duce Stefano, per la Serenità vostra delle soe man sia cavado*«. Listine IX, 439.

¹⁰¹ Isto, 451—452.

¹⁰² Isto, 407—410 i 435.

brigama, herceg je vojno pomogao grad, a »neke izdajice su ubijene i obješene pred Kotorom«. ¹⁰³

Najzad, poslije uspješno provedenih pregovora, u kojima su se posebno istakli carinik Radoslav i knez Alojzije Bafo (Baffo) ¹⁰⁴ Stefanica je u februaru 1452. stigao u Kotor, primio znakove časti i položio zakletvu. Odmah potom, vjerovatno u aprilu, a strahujući od pomoći Grbljanima koja bi mogla doći od strane vojvode Altomana i Turaka, on stupa u akciju. ¹⁰⁵ U provođenju pacifikacije učestvovali su, pored nešto Stefaničine vojske, i Vlasi, doseljeni 1423. god. u kotorsku okolinu, sa Sandaljevog, bosanskog područja. Šesnaestorica Luštičana i predstavnika Svetomiholjskog zbora u Kotoru uspjeli su da se na vrijeme izmire sa vlastima i sačuvaju svoja područja. ¹⁰⁶

Detalji o krvavoj akciji sačuvani su u Foskarinijevoj bečkoj zbirci. Tu se govori da se Stefanica poslužio prevarom i izuzetnom oštrinom. Pozvao je osamdesetoricu Grbljana na tobožnje pregovore o miru, pa ih je vezao i uputio u Kotor. Tamo je knez naredio da se istoga dana 33 pobunjenika objese, dok je oko 200 odraslih prognato. Stefanica je, međutim, sa konjicom »brojnih Vlaha i Kotorana« upao u Grbalj »paleći kuće i režući loze«. Pred tako žestokim naletom kaznene akcije, mnogi su Grbljani, sa dubrovačkim i budvanskim brodovima, izbjegli u Pulju, a preostali su se opet potčinili Kotoru. ¹⁰⁷ Kotorsko plemstvo obavještava 27. jula 1452. god. Veneciju da je grbaljsko područje za nekoliko dana porobljeno i popaljeno, a buna ugušena. ¹⁰⁸

Pred takvim obrtom događaja smirila su se i ostala naselja, ranije ujedinjena sa Grbljem u pobuni (Paštrovići, Crnica, Luštica, Bogdašići i Lješevići), prihvatajući povećanje poreza na svaku kuću sa jednog perpera na jedan dukat godišnje.

Kotorani su bili neizmerno zahvalni Stefanici. Pa kada, nekoliko mjeseci poslije te akcije u Grblju, kotorski knez nije htio da udovolji traženju Stefanice za vojnim pojačanjem iz grada, Kotorani su, da ga ipak pomognu, sakupili na vlastitu inicijativu robe i hrane u iznosu od oko 1000 dukata. Ali poslije su ipak tražili naknadu iz Venecije.

Poslije tako dramatičnog razvoja događaja, prva stvar je kod Kotorana bila da spriječe okupljanje Zbora u Grblju, koji je smatran uzrokom bune. ¹⁰⁹ Zatim su sredinom 1452. god. dvojica kotorskih plemića nadzirala Gornji i Donji Grbalj, uzimajući na izdržavanje još 6 groša od svake kuće. Zanimljivo je da u augustu 1454. god. tim rješenjem nisu zadovoljni ni pučani Kotora, tražeći da i njihov predstavnik bude jedan od te dvojice kapetana-nadzornika. Plemići su, navodno, šikanirali i pučane-zemljoposjednike. Iako Venecija nije htjela da mijenja obećanje koje je dala plemstvu, ipak je podvučeno da će se knez posebno starati o pravednosti postupaka na ovom području. ¹¹⁰

¹⁰³ Listine X, 119—120; S. Ćirković, Herceg Vukčić Kosača i njegovo doba, Beograd 1964, 166.

¹⁰⁴ Listine IX, 394; G. Čremošnik, Kotorški dukali, 165.

¹⁰⁵ »grande esercito de Servia, Turchi, e la gente de sopra«. Listine IX, 436.

¹⁰⁶ Božić, Istorija Crne Gore, 2/II, 226.

¹⁰⁷ Ljubić, *Commissiones* I, 4 i hroničar Magno (Božić, Istorija Crne Gore, 226—227.

¹⁰⁸ »per pochi quelli zorni redusse gla (!) robada e brusada ala obedientia«. Listine IX, 436.

¹⁰⁹ »caxon de loro rebelion«. Listine IX, 437.

¹¹⁰ Čremošnik, Kotorški dukali, 176 i 184.

VII

Vijesti o četvrtoj buni i novim neredima u Grblju sreću se u kotorskom izvještaju upućenom Veneciji u julu 1462. godine. U njemu se javljalo o solanama »uništenim i poharanim od neprijatelja« i o potrebi da se pruži otpor »razbojnicima« i njihovim akcijama. Riječ je o »odmetništvu Ivana i njegovih saučesnika«. ¹¹¹ Ali Ivan Crnojević nije odmah i oružjem pokazivao promjenu politike svog oca Stefanice. Venecija je poslala dvije trireme, nešto pješadije, raznog materijala i municije. Ivan je otvoreno ušao u borbu tek u proljeće 1465. god., pa je 22. aprila te godine došlo i do ucjene njegove glave na 10.000 talira. Tada je zabranjen svaki trgovački i drugi kontakt sa Zetom, a njeni se stanovnici tretiraju kao neprijatelji. U Kotor su, isto u aprilu, upućene lake galije za odbranu grada. ¹¹²

Da je promjenom u politici Ivana Crnojevića Kotor zaista smatran »u ne ma'oj opasnosti«, govori jedna odluka Senata od 4. jula 1465. god., kada su Kotoru upućene još dvije galije i 50 pješaka, sa iskusnim komestabilom. Nisu zaboravljene ni »raznobojne tkanine« u vrijednosti od 1500 dukata. Snaga tih poklona, kada su upućeni u pravo vrijeme i na pravo mjesto, mnogo puta je pokazala pravu efikasnost. ¹¹³

U martu 1466. god. počinje, posredstvom Kosače, pomirenje Ivana Crnojevića i Mletačke Republike. ¹¹⁴ U novembru te godine kotorski knez je ovlašten da Ivanu ponudi status kao i njegovom ocu, pod istim uslovima. Jedino su bila izuzeta prava na solane, iako je, u krajnjem slučaju, a prema internim tajnim instrukcijama, moglo i na to da se pristane. ¹¹⁵

I u ovoj pobuni, sa Grbljanima su se solidarisali i Paštrovići. ¹¹⁶ Kako to nije bio slučaj i sa stanovnicima Lastve (danas Petrovac na Moru), njeni stanovnici su bili izloženi pljačkama imanja i stoke, paljenjem kuća i sječom vinograda. Izbjeglice iz tog mjesta rasule su se od Bara do Kotora. ¹¹⁷

I tokom 1468. god. još se sreću tragovi bune. Tako se govori o pomoći postradalim i kažnjavanju Paštrovića koji su vršili pritiske. Kotorani opet traže protjerivanje 50 grbaljskih porodica, koje su, navodno, bile »uzrok odmetništva cijelog Grblja«. Venecija, međutim, traži i imena i dokaze o nevjeri i koleba se, jer bi predloženo seljenje samo prenijelo žarište bune u neki drugi kraj. ¹¹⁸

¹¹¹ »defectione Juani et complicitum suorum«. Čremošnik, Kotorški dukali, 191.

¹¹² Listine X 324.

¹¹³ Isto, 329.

¹¹⁴ Isto, 354. i 357—358.

¹¹⁵ Isto, 383.

¹¹⁶ Ali i van okvira pobuna, Paštrovići nisu uvijek uredno plaćali dažbine. Tako npr. na žalbu kotorskih izaslanika-plemića, mletačka vlada naređuje 15. V 1458. god. da se mora prekinuti sa paštrovskim neplaćanjem poreza i da je svaka njihova kuća obavezna da kotorskoj blagajni uplaćuje po jedan perper. Čremošnik, Kotorški dukali, 181—182.

¹¹⁷ Listine X, 406.

¹¹⁸ Čremošnik, Kotorški dukali. 192.

Najzad, osuđeni su na progonstvo »kao izdajnici mletačke države« samo Nikola Šimunov i njegov sin, ali se sama Venecija oprla kažnjavanju Nikolinog rođaka Natalina Metikova, zvaničnog prevodioca i slavenskog kancelara.¹¹⁹

Po dukali od 19. juna 1469. god. vidi se da su Grbljani odbili sve pokušaje da prihvate kotorske i mletačke stavove, pa se Venecija slaže da Kotor zatraži intervenciju Ivana Crnojevića, koji od 1467. god. nosi titulu mletačkog kaptana Zete.¹²⁰ Osim toga Kotorani se ovlašćuju da se obrate i vojvodi Vlatku, a Venecija će još pisati i providuru Albanije.

Najteži je problem bio, kao i kod prve bune, da li će se naplatiti stari i zaostali grbaljski dugovi zakupnine. Venecija se i 1469. god. opet zalaže za blagost prema pobunjenicima i prihvaća sugestije izaslanika Grblja Medoja Zigudinija da treba naći posebna rješenja, naročito za siromašne.¹²¹

Da su još 1469. god. Grbljani bili pobunjeni, govori intervencija kotorskog kneza Josafata Barbara i ovlaštenje da se, ako zatreba, Kotorani obrate za pomoć Ivanu Crnojeviću i vojvodi Vlatku. Mlečani, ne samo da su znali za veliki Ivanov utjecaj među Grbljanima, nego su smatrali da ih »samo njegov duh vodi«. Prema kasnijoj oporuci Ivanova sina Đurđa, Ivan je tada od Mlečana dobio na upravu Grbalj, Paštroviće i Crmnicu, sa obavezom da ubire prihode. Za zasluge mu je obećano 600 dukata. Ukupna provizija Ivanu povećana je na 1200 dukata.¹²²

VIII

Stalna trvenja, bilo u ratovima, bunama ili u mučnim pregovorima, kao i nepomirljivost sukoba između kotorskih zemljoposjednika i grbaljskih kmetova, stvorila je izgrađenu i čvrstu odluku Grbljana da potraže i nađu neko drugo političko rješenje, van podložnosti Kotoru i Mlecima. Pa kada su, poslije kraćih oslanjanja na srpske despote i zetske oblasne gospodare, stigli Turci, Grbljani su se podložili njima. Zato je i to primanje turske vlasti 1497. god. takođe bilo u Kotoru shvaćeno kao »buna«, dakle peta grbaljska buna protiv potčinjenosti Kotoru i Mletačkoj Republici. Interesantno je da je iskustvo mnogih ranijih buna i, svakako, postupno pripremanje ove posljednje, navelo neke zemljoposjednike da potraže način osiguranja svojih prihoda u Grblju. Savremenici su, dakle, htjeli da pravno osiguraju svoje buduće dohotke. Tako u jednom dokumentu o zakupu zemlje od 3. novembra 1496. god. stoji klauzula da se obavezni prihodi ne uslovljavaju nikakvim mogućim pobunama.¹²³ A šta je zapravo značilo to eventualno uslovljavanje, opširno izno-

¹¹⁹ Kod Čremošnika je ime drugačije pročitano: »*Matalinum de Matheo, ex officio interpretis et cancellarii slavi*«. Isto, 193; Božić, Istorija Crne Gore, 308.

¹²⁰ »*certum est, quod nullo spiritu ducuntur nec domari possunt ac induci ad hoc, quam suo.*« Čremošnik, Katorski dukali, 195; Listine X, 389.

¹²¹ Čremošnik, Katorski dukali, 196.

¹²² Božić, Istorija Crne Gore, 291—292.

¹²³ »*sine aliqua conditione Zuppe, si aliquo tempore rebellabit.*«. IAK, SN XX, 158.

si jedan drugi dokumenat od 5. novembra 1496. godine. U njemu se govori o obavezama koje proizlaze iz legata pok. Marina Bolice u korist franjevačkog samostana u Kotoru. Ta legatarna obaveza davanja franjevcima 9 perpera i 6 stara žita godišnje bila je vezana za jedan posjed u Grblju, koji je inače bio vlasništvo većeg broja braće Bolica i njihovih sinova. Sa pravom strahujući od grbaljskih pobuna, Bolice sami pravno osiguravaju franjevce, dajući im obavezu da će dobijati rečeni novac i žito, bez obzira na eventualne bune u Grblju i nemogućnost ubiranja prihoda sa zemlje. Garanciju, odnosno obavezu isplate franjevcima, preuzima sam ser Dobruško Bolica, ali se zato njegova braća, za sebe i svoje nasljednike, obavezuju da će ga finansijski pomoći, da bi, poslije vraćanja Grblja Kotoru, od prihoda zemlje svima vratio dati novac.¹²⁴

Kako je poznato, Ivan Crnojević je izbjegao iz zemlje, ali se kasnije vratio i priznao tursku vlast. Venecija je odmah tražila povraćaj svoga teritorija i, poslije dužih istraživanja i pregovaranja, u januaru 1482. god. došlo je do vraćanja Paštovića i Grblja Veneciji. Vjerovatno je sam Ivan podsticao Turke da zadrže Grbalj, tvrdeći da je ranije pripadao Crnojevićima, a želeći da se tako osveti Mlečanima što su ga potpuno zapostavili prilikom sklapanja mira 1479. godine.¹²⁵ Inače u Grblju su Crnojevići imali neke solane kao svoje vlasništvo. Politički su u početku podržavali Grbljane protiv Mletaka, da bi kasnije, kao plaćeni mletački vojvode, zavodili red protiv pobunjenika. U izmijenjenim okolnostima, Ivan je, kao turski vazal, i dalje izražavao neprijateljstvo protiv mletačkog Grblja.

Poslije smrti Ivanove 1490. god. i napuštanja Zete od strane Đurđa Crnojevića, skadarski sandžak Ferisbeg krajem 1496. god. preuzima Zetu. Malo poslije toga sami Grbljani, svojom slobodnom odlukom, prihvaćaju tursku vlast.

Iako je, dakle, ta odluka Grbljana iz 1497. god. da se zakunu na vjernost Turskom carstvu sazrela poslije niza otvorenih buna i oružanih akcija, Kotor i Mletačka Republika nisu mogli da se pomire sa takvim gubitkom, i to samo na osnovu jednostranog akta. Tim više što se radilo o veoma osjetljivom položaju i o dragocjenoj žitnici i solanama u dnu grbaljskog polja.

Mletački stav se zasnivao na istorijskim argumentima i bio je jasan: »Mi se niti miješamo, niti želimo ikako miješati u zemlju koja je ranije pripadala Crnojevićima, ali izjavljujemo da su Grbalj i solane ranije pripadale i sada pripadaju našoj presvijetloj Sinjoriji, kako to dokazuju stari dokumenti i kako je to potvrdio i pokojni i živi sultan.« Na osnovu takvog stava spremno se reagiralo na dolazak turskih oficira i sandžak bega 1497. godine. Jedino se priznavalo pravo da turski organi pokupe carine »pod istim uslovima kao što je to radio Crnojević«, ali više od toga ne.¹²⁶ Očito se mislilo na sola-

¹²⁴ »Promiserunt et se obligaverunt (...): reficere et emendare pro rata parte eorum pro qua consignaverunt eundem ser Dobruschum predictis fratribus quicquid solvisset eis annis quibus Zuppa rebellasset et affictus non possent exigi. Hoc tantum declarato, et reverente Zuppa ad obedientiam, et affictus non soluti tempore rebellionis, post modum exigerentur a predicto ser Dobruscho, teneatur ipse ser Dobruschus retrodare ipsis ser Paulo et filius quondam ser Luce et quondam ser Petri, quicquid ab eis habuisset tempore rebellionis, vel tempore quo affictus exigi non potuissent.« IAK, SN XX, 163—4.

¹²⁵ Stjepčević, Kotor i Grbalj, 81.

¹²⁶ M. Sanuto, I diarii tomo I, Venezia 1879, 643—4 i 679—680.

ne, koje su pripadale Crnojevićima i na prodaju carine od soli. Inače su Mlečani energično isticali staru kotorsku jurisdikciju nad Grbljom.¹²⁷

Ali Turci su imali mnogo jaču faktičnu argumentaciju, pogotovo time što su se Grbljani sami i dobrovoljno zakleli na vjernost Turcima. Zato je mletačkom izaslaniku Alvisu Sagudiniju 1497. god. paša jasno rekao u Carigradu: »Nemoj ti misliti da ne primamo rado onog ko se hoće predati mome gospodaru... Pa kako su se Grbljani dobrovoljno predali, moj ih gospodar neće nikada napustiti.«¹²⁸

Zašto je moglo doći do ovakvog grbaljskog stava, postaje razumljivije poslije upoznavanja sa grbaljskim stavovima, bunama i svim suprotnostima koje su se u njima odražavale.

S u m m a r y

THE REVOLTS IN GRBALJ DURING THE 15TH CENTURY

Though the Grbalj revolts are of a much earlier date than the revolt in Hvar, the author starts from the premise that there existed contacts between the two populations which led to the dissemination of revolutionary ideas. Although Boka and Hvar had no direct trade relations they both had well-developed trade with the region of Pulja, to which the rebels of Grbalj fled on several occasions before the Venetian penal expeditions.

The author presents the historical background of the Grbalj revolts and describes the rural autonomies in Boka, the contemporary political change and influences in three neighbouring states, Zeta, Bosnia and Hercegovina. The ruling powers in those regions included the Republic of Venice, the sovereignty of Kotor and Grbalj, the Serbian Principality, which had succeeded the ruling dynasty of the Balšićs, and the Ottoman Empire in its expansion towards the sea. The power of the Balšićs and the Hranićs was declining, while the houses of Đurašević, Crnojević and Kosače were then at the peak of their might.

This background puts the bold programme of the rebels into clearer perspective. Of special interest is a document containing the instructions of the Venice administration of April 2nd, 1469, which presents, though in an indirect way, the legal and theoretical arguments of the rebels.

The paper follows the course of the revolts with their exact chronology (1421—1428, 1432—1433, 1448—1452 and 1462—1469) and analyses class polarization, external interventions, resistance to the payment of taxes, and the battles and destruction.

All the four revolts are viewed as a whole. They were all aimed against the Kotorians, i. e. the landowners — both aristocracy and commoners.

The long-lasting atmosphere of conflict, armed struggle and hatred which manifested itself in the revolts, contributes to a clearer understanding of the reasons which led to the voluntary submission of Grbalj to Turkish rule at the end of the 15th century.

¹²⁷ »*tamen antiquitus era di la iuridictione di Catharo. loco nostro.*« Isto, 702.

¹²⁸ »*Zuppani datossi volontaire, el mio Signor non il abandoneria mai.*« Isto, 823.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

